

Fekete J. József

Ember és Táj¹

A Trianon utáni vajdasági művészetszemlélet interkulturális vetületei Herceg János értekező prózájában

„Így lebben fel a fátyol az írás létének teljességéről: egy szöveg sokféle írásból jön létre, amelyek több kultúrából erednek, és amelyek dialogikus, paradisztikus viszonyra lépnek egymással; ám van egy hely, ahol ez a sokféleség összegyűlik, és ez a hely nem a szerző, mint mostanság mondani szokták, hanem az olvasó; az olvasó maga az a tér, amelybe beleíródik minden egyes idézet, amelyből egy írás összeáll, anélkül, hogy akár egy is veszendőbe menne.” Roland Barthes

Minden tartósan elnyomott csoport gondolkodása sérült. Ennek a lélektani axiómának a fényében szemlélve az irodalom és a kultúra kisebbségi körülmények közepette való fejlődését, eleve megkérdőjelezhetővé válik, mennyire releváns a kisebbséghez tartozók belső fölmérése, értékelése, helyes-e az a mód, ahogy önnön irodalmuk esztétikai értékeiről és etikai vonatkozásairól tárgyalnak. Nem sérült-e az a kánonképzés, amely a kisebbségi létkörülmények között születő irodalmi alkotásokat a centrum és a periféria viszonylatában kettős megítélésben látta? Ebben a viszonylatban, a központ és a peremvidék irodalmát megkülönböztető látásmódban milyen érték kategóriák jutnak döntő szerephez? Erkölcsei-etikai, etikai-szociális, vagy esztétikai-retorikai ismérvek alapján ítélnék egyfelől azok, akik a vakondtúrást bérces vonulatnak látják, illetve fordítva, akiknek szigora a periférián sarjadó alkotásokat eleve vadhajtsásként éli meg? A délidéki magyar kultúra és irodalom tekintetében² az ezredforduló táján számos szociológiai-pszichológiai tanulmány és gondolkodói obszerváció látott napvilágot vajdasági szerzők tollából, amelyek kritikus érvekkel taglalják témájukat, feltárják a tartósan elnyomott csoport, vagyis a kisebbségi sorsba szakadt magyarság gondolkodásának sérültségét, a nemzetudat hézagosságát, a kulturális igénytelenség megnyilvánulását, az anyaországi és -nemzeti kötődések föllazulását, mindazt, ami oda vezet, hogy ennek a sajátos világnak, amit kisebbségi létmódnak nevezünk, a belső törvényszerűségei jelentős eltérést mutatnak a centrumban érvényes normarendszerhez képest.

A kortárs poétikai gondolkodás az utóbbi időben hajlik egy úgynevezett világpoétika³ kialakítására, amelynek során megfeleléseket keres a különböző szövegek, eltérő szellemi vonulatok és egymásra nem hasonlító kultúrák interferáló beszédmodjai között. Ez a planetáris kultúra jelenségként megszámlálhatatlanul sok perspektíva lehetőségét nyitja meg. A vizsgált interferencia azonban nem csupán az egybehangzások, a szólamok egybecsengése miatt érdekes, hanem a beszédmodok divergenciája, a műfaji, tárgyi és stílusi szétszalazódás miatt is. Még akkor is, ha a központ szempontjából periférikusnak tekintett területeken ez a szétszalazódás az ezredfordulón már a kisebbségi (kulturális) nemzetállal vízióját gerjeszti.

Az emberi léptékek mérve aggastyán korba lépett, nyolcvan évét meghaladó vajdasági (korábban jugoszláviai, legújabban – s nem gúny nélkül – szerbiai) nevezett) magyar irodalom kényszerből született, s koloniális fejlődésének vonalát „sok szép nagy hiába” (Gulyás József) koszorúzta. Külön sorsnak külön irodalom kell – szögezte le Németh László az egyik pillanatról a másikra nemzetiségivé, illetve kisebbségivé minősült magyar irodalmakról. Ehhez azonban azt is hozzá kell számolni, hogy irodalomkritika nélkül⁴ nem létezhet. Illetve, ha igen, akkor esetleg vadhajtsásként, az irodalmon elősködő munkák, dolgozatok összességéeként. Tovább haladva az önmagába záruló vonal mentén, az is tény, hogy a kritika nem működhet a nemzeti irodalom egészére kivetülő horizont nélkül, abbéli gátoltatottságában, hogy rálátása legyen az irodalmi élet egészére, belássa és igyekezzen megérteni azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a világ- és a nemzeti irodalom berkeiben megjelennek, működnek; hogy ezekből az általánosságokat és az egyedi jellegzetességeket leszűrve építse, igazítsa, módosítsa kritikai szempontjait, hogy végül megértő bírálója és elbírója lehessen a műveknek.

Közelmúltunk a történelemnek egy olyan ismétlődő alkonyzónája volt, amelyben az egyébként is szklerotikus irodalmi keringés teljesen összeomlott. A fáradtsággal és küzdelmekkel kiépített egyéni és intézmények közötti kapcsolatok számai foszladoztak, a külföldön kinttűntetett tudós az ezredfordulón nem utazhatott el még a díja átvételére sem, az ország sanyarú helyzete közepette a magánember, az író és a kritikus is képtelen volt a számára létfontosságú könyveket megvásárolni, folyóiratokra előfizetni, amiből következően bárki kénytelen-kelletlen besétál a belterjesség agyamosó karámba, s előbb-utóbb azon kapja magát, hogy értékítéletei már a karám palánkjáról is visszapattannak, vagy még kimondásuk előtt földre zuhant kristálypohárként zúzódnak szerteszét az összeszorított fogak hullámtörő gátján.

„Az utóbbi évtizedben a Vajdaságban alig született az egész magyar irodalomban számottevőnek vehető szépirodalmi munka [...] A vajdasági irodalom, úgy látszik, az ezredvégre »olvasó irodalomná« alakult át, ami nyilván veszteséglistáinak tudható be, de egyúttal irodalmi önismeretének, a magyar irodalmat erősítő regionális kötöttségeinek és hagyományos nyitottságának is” – szögezte le Bányai János a *Mit viszünk magunkkal?*⁵ kötetének címadó tanulmányában. Később még szkeptikusabb: „*Mintha véget ért volna a története*” – írta, természetesen a jugoszláviai magyar irodalomra gondolván.

Aggasztóak Mirnics Károly szociológiai tanulmányainak és Hódi Sándor szociológiai-pszichológiai vizsgálatainak következtetései. Ez utóbbi Gereben Ferenc felmérése⁶ kapcsán, miszerint a történelem nagyjai közül az 562 megkérdezett vajdasági felnőtt magyar nemzetiségű személy közül legtöbben Tito marsallt nevezték meg, egyebek között a következőket szögezte le: „A felmérési adatok tükrében a vajdasági magyarság mintapéldánya lehetne a kilúgozott agyú népeknek. Ilyen mérvű értékszavazat kizárólag olyan népek esetében fordul elő, amelyet szinte teljes egészében megfosztottak történelmi múltjától, önbecslésétől és nemzetudatától. [...] Hogyan lehetne a vajdasági magyarság büszke nemzeti nagyjaira, amikor azok nevét hosszú évtizedeken át ki sem volt szabad ejteni, és a félelemtől görcsbe rándult a gyomra, valahányszor magyarsága szóba került? [...] A közösséggé szerveződésnek jól ismert gazdasági és politikai akadályai voltak. Nemcsak törvények tiltották, amit főben járó bűn volt megszegni, hanem a magyarsághoz való tartozás az elmúlt nyolcvan esztendő során kizárólag hátrányt jelentett az emberek egyéni boldogulása szempontjából. Előny kizárólag abból származott valaki számára, ha hátat fordított nemzetársainak, még inkább, ha elárulta őket.”⁷ Hódi más helyen azt fejtegette, hogy a vajdasági magyarság az egyéni lelki beágyazódás, a keresztény értékrend és a nemzeti öntudat hiányában nemcsak rossz közérzetével kénytelen megküzdeni, hanem olyan lelki sérülésektől

szenved, amelyek pusztító és önpusztító magatartásban tárgyiasulnak. „Az elszakított nemzetrészek gondolj-bajai többértékűek. Általában a kisebbségi jogok és a nyelvi egyenjogúság hiányát szoktuk szóvá tenni, holott a legsúlyosabb problémáink nem is annyira jogi, mint amennyire szellemi és mentális természetűek. A nemzeti léttel kapcsolatos általános értékzavar a legnagyobb baj, amely lehetetlenné teszi az együttes gondolkodást és cselekvést számunkra. Ez az értékzavar részben a kisebbségek jogfosztott helyzetével, politikai és gazdasági kiszolgáltatottságával függ össze, részben egy sajátos világjelenség következménye.

Beszélhetünk mi a demokráciáról, az átalakulásról amennyit csak akarunk, mindaddig, amíg a kisebbségek politikai, gazdasági, kulturális és nyelvi egyenlősége nemzetközi garanciák helyett üres szövegeken nyugszik, nem várható a nemzetrészek szellemi újjászületése, anyagi és kulturális felemelkedése. Ennek az egyenlőségnek a kiharcolása azonban jelentős mértékben éppen a magyar szellemiség erősödésének, ha úgy tetszik: a nemzeti értékek felismerésének a függvénye, amely nélkül meg sem fogalmazódhat kisebbségi közösségünk igazi érdeke, fel sem merülhet a helyzet megváltoztatásának tényleges igénye. A huszonkettes csapdája ez is, mint minden, ami egyaránt függvénye az ember személyiségének és társadalmi körülményeinek.” – foglalta össze egy tanácskozáson Hódi Sándor.⁸

Badarságnak tűnik a huszadik század vezető irodalomelméleteinek fényében közösség irodalmáról, sőt a közösség szociológiájáról és pszichológiájáról beszélni⁹, amikor ezek az elméletek kiemelték a művészetet s vele együtt az irodalmat is a közösségi cselekvési formák közül, lehámozták róla a külső meghatározóit – a politikai, szociális, nemzeti, földrajzi-regionális összefüggéseit –, elszakították a szerzőtől, és önelvű nyelvi önmozgásként értelmezték, amelynek egyetlen és kizárólagos játéktere az olvasó, és amelyek szerint az irodalom szakadatlan szövegelés, egyedüli fétise a nyelv, célja az önreflexió, és semmi köze a nyelven kívüli világhoz, így személyhez, éthoszhoz, nemzethez, történelemhez, végső soron emberhez, vagy ha igen, akkor az is az olvasó intellektuális játékának tárgya. Amennyiben ezen elméletek bármelyike is egyeduralgokká válna a már említett (feltételezett) világpoétikában, szükségtelessé tenné az irodalomtörténet-írást. Nélküle azonban az elmélet is feleslegessé nyilvánítaná önmagát, hiszen elveszítené vizsgálódásának folyamatosságát, tárgyát egyedi, előzmények és következmények nélküli jelenséggé vizsgálhatná, nem képezhetne kánont, értékmezőket, és értékmérő eszközei se lennének. Innen az, hogy a harmadik évezred elején is viszonylag békésen megférnek egymás mellett a különböző elvekre esküvő irodalomkutatási iskolák és az eltérő szempontokat érvényesítő irodalomtörténet-írások.

I. Vajdasági magyar irodalom (?)

Vitatható, megkérdőjelezhető, igenelhető és tagadható, de mindenképpen tanulmányozható a vajdasági magyar irodalom létezésének ténye, autonóm mivolta, kapcsolata a magyarországi és a magyar nyelvű irodalom egészével, kapcsolódása a volt Jugoszlávia népeinek irodalmával, a környező országok irodalmával és magával az általában értelmezett irodalommal. Születtek is különböző elméletek, koncepciók és prekoncepciók a délvidéki/jugoszlávai/vajdasági magyar irodalom geneziséről, fejlődési soráról, létéről, önállóságának fokáról, kapcsolatainak rendszeréről; az elméletek tükrében pedig egymásnak szögesen ellentmondó értékítéletek e literatúra minőségéről, érvényességéről, hatásköréről.

Az elméletekkel szemben azonban tény, hogy a Délvidéken élő magyarok 1918. december 1-jétől, Sándor trónörökös és régens proklamációjától számítva új országba, gyökeresen megváltozott körülmények közé kerültek. Helyzetüket a Trianoni békeszerződés 1920. június 4-i aláírása, majd a Jugoszláv alkotmányos királyság (S.H.S.) 1921. június 28-i alkotmánya véglegesítette. Az addigi uralkodó nemzetből megtört kisebbségi sorsba szakadt délvidéki magyarság hosszasan kereste és nehezen találta meg helyét az egyszerre idegenné lett körülmények között. Az idegen adminisztráció megcsontosodása és a rendszer későbbi totalitarizmusba torkolása évtizedekre megbénította az anyaországgal való beszédforgalmat, ezáltal végérvényesen minimalizálta a látszólagos nyelvi és kulturális szabadságot. Számottevő tény, hogy már 1920 nyarán újra megjelent Szabadkán a *Bácsmezei Napló*, amelynek szerkesztőgárdája azonos felismerésre jutott, mint az erdélyi gondolatot megfogalmazó Kós Károly, aki fél évvel később tette közzé a *Kiáltó* szó című röpiratát: a periféria korábban nem vett róla tudomást, hogy a centrumon kívül is létezik irodalom és művészet, és most, egyszerre az új államiság keretei közé kerülve össze kellett fogni az erőket, és megteremteni a peremvidékek magyar irodalmát. A Napló tehát nem vajdasági irodalmat akart teremteni, hanem magyar irodalmat a Vajdaságban, és ennek érdekében szerzőinek sorába állította Tamás Istvánt, Kristály Istvánt, Debreceni Józsefet, a már tapasztaltabb Radó Imrét és Ambrus Balázst, 1920 őszétől pedig a Szegedről Jugoszláviába emigrált Dettre Jánost, aki egy ideig szellemi irányítója a vajdasági irodalomszervezésnek. Kezdetben azonban a szerkesztőség kénytelen volt az egykori pesti lapokban megjelent tárcákból válogatni, és egy ilyen közlést követően fedte fel szerzői kiletét Szenteleky Kornél is.

Az irodalom- és művelődésszervező *Szenteleky Kornél* (1893–1933) is a hagyománytalanság, a légüres szellemi térség, a kulturális meddőség tapasztalatától jutott el a délvidéki magyarság tragédiáját önmaga drámájába szublimálva a programszerűen autonóm vajdasági magyar irodalom kialakítására irányuló célkitűzéséig. Ez az eszmélés a *sáros, poros, boros* Bácskában hozzávetőleg egy évtizedig tartott, s noha természetesen nem dátumhoz kötődően, nem egy csapásra jelent meg, kezdetét a *Vajdasági Írás* 1928-as megjelenése harangozta be. A vezér szerepét kényszerűségből vállaló Szentelekynek mindenek előtt meg kellett szenvednie a megszólalás kiharcolásának küzdelmeit, a szervezés gondjait, a kulturális térség légüres terének áthidalását; eredményei ennek következtében és ennek megfelelően felemásra sikeredtek: a mennyiség érdekében, a Hippolyte Taine-féle miliőelméleten hízalt kényszeroptimizmusának megfelelően, vagy talán az igazi tehetséget mutatók ritkasága következtében tárt kapukkal várta a tehetség szellőjétől meglegyintett *műkedvelőket*, és a tényleges dilettánsokat se tette igazán helyükre.

Ezen aligha csodálkozhatunk, hiszen a kisebbségi körülmények között születő irodalomnak éppen a kisebbségben levés rákfenéjével kell megküzdenie. Ki kell harcolnia és meg kell teremtenie, majd óvnia magát a megszólalás lehetőségét, ami rengeteg alkotó energiát emészt fel, ahelyett, hogy ez az energia az irodalom belső törvényszerűségeiből fakadóan műveket teremtené. Ezzel a kényszerrel szemben dolgozik az igényesség követelménye: az írónak jó irodalmat kell teremtenie, ami a felvállalt couleur locale elmélet értelmében nem idegen a helyi problémáktól, de nem ragad le a helyi érdekűség provincializmusában és nem áll meg a kisebbségi gondok unalomig történő felhánytorgatásánál. Azt se szabad szem elől téveszteni, hogy Szentelekyéknek egyéb dolguk is akadt az úgynevezett magas irodalom hajtásai nyesegetésénél: az irodalmárookra szakadt egy jó ideig a kultúraszervezés összes feladata, az alkalmi ünnepektől a műkedvelő színjátszáson keresztül a dalárdákig szinte minden téren.

A Vajdaságban mégis születtek tehetségek, akik a történelem és az élet természetes lüktetése során innen vitték, vagy ide hozták vissza írói poggyásukat, esetleg itt írták jelentős műveiket, ám életük, életművük kívül esik az időben pontosan behatárolható jugoszlávai magyar irodalom kezdetétől és autonómiájának programszerű megvalósításától. Ennek, a tájnak és a magyarságnak a hagyományairól tanúskodó *előtörténet*nek számos fontos megállóját sorolhatjuk fel. Bori Imre irodalomtörténet-írása a terület földrajzi meghatározásából, nem pedig az aktuális államformációk mivoltából indul ki. Ennek a szemléletnek alapján igen korai kezdetekről is

beszélhet az irodalomtörténet.

Tamás és Bálint magyar anyanyelvű huszita papok a szerémségi Kamancon (Kamenica) fordították a középkor jeles emlékévé magasztosult, úgynevezett *huszita* bibliát. Váradi Péter Bács várában honosította meg a reneszánsz kultúrát. Baranya középkori művelődési szakaszát többek között Sztárai Mihály és Laskai Osvát neve jelzi, a 19. századot meg egyebek mellett Ács Gedeon (1819–1887) naplója. A Zomborhoz közeli Prigrevica–Szentivánon írta hangsúlyozottan világi jellegű, kevéske magyar nyelvű versét Rónay István (1840–1893) papköltő, és ennek a vidéknek volt különös hangú prózai megjelenítője az ómoravicai származású Papp Dániel (1868–1900). Ugyancsak Zombor és környéke, valamint Bánát tájai ihlették Gozsdu Elek (1849–1919) pesszimista írásait, a verseci Herczeg Ferenc (1863–1954) dzsentri-regényei és színpadi művei is részben Bánát és Bácska életét idézik. Az elődök között is a legfontosabbak: a szabadkai Kosztolányi Dezső (1885–1936), valamint Csáth Géza (1887–1919), aki már nem műveiben, hanem sorsában reagált a határmódosítás tragikus következményeire: az ideiglenes magyar–jugoszláv határon lett öngyilkos.

A Trianoni békeszerződés leszakította a vajdasági magyarságot az őt addig éltető szervezetről, a Budapesten összpontosult szellemi élet érveréséről, s miként Jászi Oszkár fogalmazott a Nagybecskerekben megjelenő *Fáklyában*, „a magyar uralkodó nemzetből küzdő nemzetiségi lett”. Jászi azonban ebben a tényben a magyar kultúra centralizációjának megszüntetését és annak pozitív hozadékát vélte felfedezni; új magyar kultúrközpontok kialakulását a leszakított területeken, amelyek végül termékenyítő, policentrikus együttműködést alakítanak ki egymás között. „Az anyanyelvű kultúra mindennapjaitól való hirtelen elszakadás, még ha az első időben tétovázással, bizonytalansággal, távlatnélküliséggel járt is, felerősítette az irodalmi önteremtés igényét, különösen azokban a fiatal értelmiségiekben (jogászok, hírlapírók, tanárok), akik még Pest vonzáskörében alakították ki ízlésüket, s közvetlen szemlélői lehettek a modern magyar irodalom születésének” – írja erről az időszakról Utasi Csaba.¹⁰

A rezsimváltás hozta gyötrelmek és szellemi útkeresések évekig, évtizedekig tartottak, még a későbbi szellemi vezér is tanácstalan volt. Szenteleky ugyanis eleve elutasította a maga vajdasági írói mivoltát, szemben a Dettre János (1886–1944) által képviselt, a vajdasági irodalom autonómiáját megalapozó szemlélettel, miszerint „minden elkülönbözés, minden szétválás gazdagságot jelent”, és ennek szellemében bizakodást kínált, hogy „a magyarság szétszakadása gazdaggá fogja tenni a magyar irodalmat” – arra persze nem térvén ki, hogy ennek a gazdagodásnak ténylegesen mi is az ára: a kisebbségbe szakadás, a társadalmi pozícióvesztés, a zavarodott nemzettudat, és végső soron a nemzeti identitásvesztés. Ám Dettre se jutott egyenesen el az öntudatra ébredés ezen fokára. *Haszontalan beszélgetés hasznos dolgokról* című, a Bácsmezei Naplóban 1924. március 2-án megjelent cikkében még nyomtatékosan kikérte magának a vajdasági jelző bármilyen minősítő értelmezését, azt csupán földrajzi meghatározásként tartotta érvényesnek: „Magyar irodalom van, s a magyar irodalomnak vannak erdélyi és vajdasági munkásai. A magyar irodalom egységét nem tördelte szét a trianoni szerződés. Aki magyarul ír, s maradandót alkot, az a magyar irodalom munkása, akár Budapesten, akár Kolozsváron, akár Suboticán született vagy él. Bessenyeieik bécsi írók voltak? Mikes Kelemen rodostói író volt? [...] A hely, ahol az író él, ahol az írásmű megszületik, csak téma, miliő, hangulatforrás; inspirálhatja vagy elgáncsolhatja az író munkáját, de nem lehet mérték, kategória, alap az osztályzásra.” A végül Szentelekynél is megisméltendő pálfordulásra fél esztendő elmúltával került sor Dettre gondolkodásában. November 16-án megjelent, *A kisebbségi magyar irodalom* című cikkében már a következőket írta erről az öneszmélésről: „Az utódállambeli magyar már most is egész más szemmel figyeli az eseményeket, mint idegen országok magyarjai, habár nyelvben és kultúrában édestestvérei maradtak. Más célok hevítik őket, más problémák foglalkoztatják, más-más feladatok előtt állnak, más-más gazdasági elhelyezkedésben vívják az élet csatáit, megváltozott a miliő és megváltozott az élet tartalma, az új vizekre új evezők jöttek és új bor az új tömlőbe. Megmaradt és megmarad a nyelvnek s a kultúra tradícióinak közössége, de a lelki élet materiája, tartalma merőben megváltozott. [...] Ha a magyarországi magyar lelki tartalma más tényezőkből tevődött össze, mint a kisebbségi magyaré, akkor a nyelv megegyezése ellenére dogmatikusan is indokolva van a kisebbségi magyar irodalom hivatottsága.”¹¹ Erről állapította meg a jugoszláviai magyar irodalom kezdeteit vizsgáló Utasi Csaba, hogy: „Dettre János meditációiban irodalmunk tehát mind messzebb sodródik a Pest-centrikusság sokáig kötelező előítéletétől, mindinkább önállósul, a valóságban azonban íróink nem tudják tartani ezt a tempót, s így az igények és az adottságok között erős kollízió támad.”¹² A Szenteleky – Dettre 13 vita 1927-ben zajlott, Szenteleky egy év múlva színéváltozásáról tett bizonyosságot és vállalta a vajdaságiságot, illetve ennek a „speciális viszonyok” közt sarjadó irodalomnak a szervezését. Meg kell jegyezni, a legújabb vizsgálódások is szívesen helyezik előtérbe ezt a gazdagodást. Kibédi Varga Áron írta a következőket a *Magyar-magyar kapcsolatok az irodalomban* című tanulmányában: „...azt a tényt, hogy egy anyanyelven beszélők különböző országokhoz, sőt éppen ezért bizonyos fokig különböző kultúrkörökhöz is tartoznak, mi magyarok nem nagyon akarjuk elfogadni, amikor arról a bizonyos tizenöt millió magyarról esik szó. Pedig ma, nyolcvan évvel Trianon után, jó lenne, ha ezeket a különbségeket mi sem tekintenénk többé kizárólag szomorúnak és tragikusnak, hanem a szellemi gazdagodás egyik jelentős forrásának.”¹⁴

A Dettre-féle meglátásnak adott hangot Szerb Antal irodalomtörténete 1934-ben, amely külön fejezetben tárgyalta az „utódállamok” irodalmát, amikor a korábbi egy-központú magyar irodalom helyett több magyar irodalom kifejlődéséről tudósított. Ezt megelőzően Pintér Jenő 1928-ban megjelent *Magyar irodalomtörténete* a vajdasági magyar irodalom szomorú helyzetéről tudósított. A Dettre és Radó Imre szerkesztésében megjelent *Vajdasági magyar írók almanachja* alapján ítélve rámutatott, hogy a szerzők „inkább pályakezdők vagy olyan költők és elbeszélők voltak, akik hírlapi munkában és a hétköznapi élet kenyérkereső gondjai között kényszerültek szétforgácsolni tehetségüket”. Említésre fontosnak mindenki előtt Milko Izidor tartotta, Ambrus Balázs, Borsodi Lajos, Radó Imre, Szántó Róbert és Szenteleky Kornél írói munkásságát pedig reménykeltőnek ítélte. De érdekes adalékkal szolgált Pintér Jenő a délvidéki közzlési korabeli megítélését illetően is. Szerinte akkoriban vidékünkön erős Ady-kultusz dívott, és az ultramodern irányzatok lelkes író-olvasó híveiről tesz említést, ám közli, hogy ebben a légkörben is megbukott minden időszakos irodalmi vállalkozás, így az irodalmi kezdőkből álló csoport, vagyis Csuka Zoltánék futurista folyóirata is.

Herceg János (1909–1995) – miként Bányai János nevezte: a vajdaságimagyaríró – a *Kalangyában* „egy merőben önerejére támaszkodó és önerejéből fejlődő irodalom” megteremtését sürgette még 1938 őszén is, tehát már távolabb Trianontól és közelebb a következő háborúhoz. A kisebbségi irodalomnak a nemzetek közötti hid-szerepe 15 ugyan nem elsődleges, csupán járulékos funkció, Herceg János mégis úgy fogalmazott, hogy a vajdasági magyar író kettős koporsóba van bezárva – egyaránt kellene, hogy olvassák Budapesten és Belgrádban –, de se itt, se ott, sehol sem olvassák! Papp Tibor 1996-os tanulmányában¹⁶ e hid-szerepű, speciális viszonyok között fejlődő irodalomról leszögezte, hogy „a jugoszlavizmus rendszermeghatározó fogalma nemcsak államközösséget, hanem ideológiai közösséget is magába foglalt”, és ebből a megállapításból fakad a következő konklúziója, miszerint „a jugoszláviai magyar irodalom-paradigma története, mely a Jugoszláviában élő magyarok irodalomrendszerét önálló, az anyairodalommal csak nyelvben és kulturális múltjában egybetartozó entitásként tételezte, az őt konstituáló ideológiai

narratíva elkülönböződésével [difference] – önfelszámolásával – berekesztett." Ebben az értelemben beszélt Tomán László is Gerold László 2001-ben megjelent *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)* című munkájáról mint „egy nem létező irodalom lexikoná”-ról.¹⁷

A centrum és periféria kérdésében ma is a sztereotípiák érvényesülnek. Végel László írta egy vagy tíz évvel ezelőtti esszéjében, hogy ha Újvidékről Budapestre utazik, akkor mindenki a vajdasági magyarság sorsáról faggatja, de senkit se érdekel, hogy például mi a véleménye a posztmodernről. Ennek kapcsán állapította meg Kibédi Varga Áron, hogy: „A Magyarországon kívül, de a Kárpát-medencén belül élő magyar értelmiségivel és íróval szemben az az elvárás, hogy szomorkodjék, hogy panaszkodjék, másról mint a kisebbségi élet nyomoráról ne beszéljen és főleg pozitívumot ne mondjon, az már kimondottan botrány lenne.”¹⁸ Erdemes tovább is idézni a szerzőt: „A magyarországi elvárásokat ezenkívül a központ-periféria szociológiailag rendkívül érdekes problémája is jellemzi, egyrészt kulturális, másrészt társadalmi szinten. A központ dönt, a periféria pedig úgy érzi, hogy ezekbe a döntésekbe nem szólhat bele. Kulturális vonalon a magyar helyzet ebből a szempontból hasonlít a francia helyzetre. A francia kulturális élet párizsi-, a magyar budapestközpontú. Mindkét fővárosban úgy gondolják a kulturális vezetők, értelmiségiek és kritikusok, hogy az ő izlésük mérvadó. Általában ők tudják a legjobban, hogy ki jelentős író, függetlenül attól, hogy az író milyen illetékességű és hogy magyarországi, a vajdasági, a szlovákiai vagy az erdélyi valóságot ábrázolja-e. Ami nem felel meg a párizsi, illetve a budapesti mércének és elképzeléseknek, az provinciális, másodrangú. A provincia beletörődik ebbe a helyzetbe, határos tiltakozásra nincs lehetősége.. – Ez a központ-periféria probléma politikai-társadalmi vonalon is jelentkezik. Budapesten kialakultak bizonyos elvárások, és a határon kívülieknek meg kell felelni ezeknek az elvárásoknak. Budapesten tudják igazán, hogy ki a jó, rendes, hazafias magyar, ott tudják tehát azt is a legjobban, hogy mi kell a kisebbségben élő magyarnak. Itt nem a francia, hanem egy másik párhuzam merül fel: azokra a nyugati vezetőkre és vállalatokra gondolok, amelyek 1989 óta a közép-kelet-európai országoknak vállalva és atyáskodva magyarázták, hogy mi a demokrácia és mi a kapitalizmus.”¹⁹

Bori Imre (1929) az 1960-as évek végétől megjelenő irodalomtörténeti összefoglalóiban, kézikönyveiben a jugoszláviai magyar irodalom terminusának alkalmazásával egyértelműen ennek az irodalomnak az önelvőségét és öntörvényűségét jelölte ki, ugyanakkor ennek az irodalomnak a kezdeteit jóval a névadó államformáció létrejötte előttre helyezte.

A vajdasági magyar irodalom autonómiáját időközben többen vitatták. Hornyik Miklós (1944) az 1968-as esztendő forrongó őszén már az egyetemes magyar irodalomhoz való tartozását nyomatékosította: „Számomra nem kérdéses irodalmunk hovatarozása. Semmiféle kettős, hármás, vagy négyes kötöttséggel nem lehet elbűvészkedni azt a tényt, hogy a jugoszláviai magyarság a magyar nép (szerves vagy szervetlen) része, s hogy kultúrája az egyetemes magyar kultúra (szerves vagy szervetlen) része. A magyar író a zulukafferok között is magyar író marad, nem azért, mert történelmi vagy »faji« nosztalgiák nyugtalanítják, hanem mert anyanyelve fogva tartja”.

Az egyetemes magyar irodalom egyébként nem értékelő, hanem mellérendelő, leíró fogalom: a nemzeti és a nemzetiségi irodalmak összességét jelzi; a magyar irodalom története egyszerre a magyar regionális irodalmak története is.

Hornyik megállapítását húsz év múlva Sziveri János (1954–1990) nyomatékosította, miszerint a jugoszláviai magyar irodalom önállóságáról szó sincs, az itteni irodalom a magyar irodalom szerves része. Ugyanezt a meglátást támogatta Vajda Gábor (1945) irodalomtörténete is a kilencvenes évek elején. Vajda Gábor nevét azért emeljük ki az irodalomtörténészek rangos névsorából, mert nemcsak résztanulmányokra és monográfiákra, hanem áttekinthető összegezésre is vállalkozott. *A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig* (é.n., 1995?) című munkájának adatai, kritikus meglátásai Bori Imre irodalomtörténetével egyetemben ennek a vázlatnak a megírásában segítségünkre voltak.

Csányi Erzsébet (1956) szerint ezzel szemben a vajdasági magyar irodalomnak öt fontos kontextusa van: „kialakítja saját dinamikáját fejlődését; alapvető fontosságú a magyar irodalommal való kontextusa; identitását befolyásolják a jugoszláv irodalmi összefüggések; létrejön a nemzetiségi irodalmak közötti közösség és van világirodalmi kontextusa”²⁰.

Ezzel megint csak ellentétben Márkus Béla (1945), aki *A betokosodott kudarc* cím alatt gyűjtötte kötetbe a kisebbségben született magyar irodalmakról szóló írásait, 1975-ben még azt jelezte, hogy „a jugoszláviai magyar irodalom önállósága inkább vágy, ábránd még, semmint valóság”. A *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*²¹ című gyűjteményben, tehát negyed század múltával is ugyanilyen kritikus szigorral írta a *Híd Versek éve*, 1995 gyűjteményéről, hogy „a kisebbségi magyar irodalmak kezdeteire emlékeztet: szóhoz juttatni, megbecsülni a dilettánsokat is”.

Béládi Miklós (1928) ettől is kegyetlenebbül fogalmazott egy viszonylag nem is olyan régi (1982) irodalomtörténetben. Nem kevesebbet állít, mint hogy „a kisebbségi irodalom [...] nem teljes értékű irodalom: a szellemi központtól, az anyairodalomtól elszakadt részirodalom vagy másodrendű irodalom csupán, amely a kényszerűségből csinált erényt, ha képes volt rá, ha alkalma nyílt efféle erőfeszítésre.” Igaz, ezt a megállapítást 1945 előttre vonatkoztatja, és az állítását is árnyalja: „A kisebbségi irodalom az anyairodalom tartozéka, függeléke; az egységes anyanyelvi irodalom mellékterméke és visszfénye; jelentékeny hányadában vidéki képződmény és szociológiai, társadalomlélektani dokumentum.” Végül mégis elismeri az önállósulási folyamatok szükségszerűségét: „Változást az idő múlása és a történelmi fordulat hozott: 1945-tel megnyílt a lehetőség arra, megteremtődtek hozzá a feltételek, hogy ezek az irodalmak kisebbségi, másodrendű helyzetükből kiemelkedjenek és nemzetiségi önállóságra, kulturális autonómiára tegyenek szert.”

Tény tehát, hogy irodalmi múltunkat az újbóli értékelés és minősítés szándékával kell vizsgálnunk. Az irodalom története természetesen nem azonos sem a művek, sem az alkotók történetével. A művek élhetnek, hathatnak, a megalkotók élete határos. Ám, amennyiben történetről beszélünk, s arról, ami a történelem során az irodalommal történt, nem hagyhatjuk említetlenül éppen a műveket és az életműveket, amelyekből a történet összeáll.

Végül hadd idézzem a kisebbségi irodalom viszonyrendszerének egy meglehetősen új keletű megfogalmazását Pomogáts Béla 1997 őszén megjelent értelmezéséből: „A kisebbségi sorsba került magyarság jelentékeny áldozatokkal létrehozott kultúrája (irodalma) az egységes nemzeti kultúra kényszerű felbomlásának eredményeként jött létre, a megfelelő országrészek (Erdély, a Felvidék és a Délvidék) művelődési hagyományaira támaszkodott, ugyanakkor lényegi egységében maradt az »anyaországi«, illetve »egyetemes« magyar irodalom általános áramlataival.”

Vagyis, talán jól sejtette a dolgot 1922-ben Jászi Oszkár?

A vajdasági magyar irodalomnak írói mindig is voltak, olvasói soha – szögezte le e témának egyetemi előadójaként Juhász Erzsébet (1947–1998), aki regényben örökölte meg *irodalmi nagyapánk*, Szenteleky Kornél alakját.

A kritikával, saját kritikai apparátussal nem rendelkező irodalom könnyen elveszíti irányát, értékrendszere összegubancolódik, és a dilettáns vagy az epigon művek melegágyává válhat. Valami hasonlót eredményező folyamat játszódott le az új országba szakadt, a

magyar kultúra köldökzsinórjáról leválasztott vajdasági irodalom kezdete során, amikor a bíráló és értékelő kritika hiányát az udvarló, vagy udvarias ismertetés, a csak jó véleményt hangoztató méltatás igyekezett pótolni. A költő, regény- és tanulmányíró Szenteleky (Sztankovics) Kornél, miután vállalta a kisebbségi koncepciót, a *Vajdasági Írás*, majd a *Kalangya* szerkesztőjeként, és emellett kiterjedt levelezése útján töltötte be a minőség irányában kényszerűen engedékeny szerepét. Az irodalmi értékre a *Kalangyában* helyére kerülő *Szirmai Károly* (1890–1972) esztétizmusa irányította a figyelmet.

Időközben azonban még történt egy s más.

A Vajdaságban talált közzítés értékmezőinek érvényességét először az elbukott Pécs-Baranyai Szerb-Magyar Tanácsköztársaság emigránsai kérdőjelezték meg, hiszen ők az izmusokon nevelkedtek, és a tevékeny, harcos aktivizmus mezejéről ítélték el mindent, ami maradi és retrográd. Az emigránsok, írók és újságírók egyaránt még 1921-ben bekapcsolódtak a vajdasági irodalom alakításába. Egy év múlva, 1922-ben Becskerekén megindították a kilenc számot megélt első hetilapjukat, a *Fáklyát*, és Csuka Zoltán is beindította Újvidéken az új életet és új művészetet hirdető *Út* című folyóiratát. Az 1922-ben indított folyóirat a *Bácsmegeyi Naplóhoz* hasonlatosan nem a vajdasági magyar irodalom megteremtésének szándékát tűzte zászlajára, hanem a magyar nyelvű kultúra ápolását, s azon túlmenően a transzlokális együtthangzásnak kívánt helyt adni, mint az a lap *Programjából* kiviláglik: „*Poliglott területen élünk: itt kétszeresen szükség van a mi nemzetfőlöttiségünk megdemonstrálására. Nem magyar kultúrát adunk, de kultúrát magyar nyelven! S művészet és kultúra ma már nemzetfőlöttiek, és az egyetemes irány felé haladnak.*” 22

Az avantgárdot Vajdaságba Csuka Zoltán, Fekete Lajos (1900–1973), Tamás István (1904–1974), Somogyi Pál (1894–1980), Láng Árpád (1898–1983) és társaik hozták el és igyekeztek az izmusokat autentikus vajdasági irodalomná formálni, de törekvésük közönybe és értetlenségbe bukkott. Ez lett az *Út* sorsa; vezető munkatársai a *Szervezett Munkás* című hetilaphoz pártolva, a forradalmiság más felhangú húrjait kezdték pengetni és elindultak a szocialista realizmus – ugyancsak zsákutcába torkolló útján.

Az emigránsok, noha legtöbbször csak rövid ideig tartózkodott a Vajdaságban, meghatározó jellegű hatást tettek kortársaikra és a későbbiekre. Leginkább Csuka, Fekete, Somogyi, Tamás, Haraszi Sándor, Mikes Flóris szépírók, majd a később színre lépő kritikus, Kázmér Emő művei voltak inspirálók.

Csuka Zoltán (1901–1984) irodalomszervező munkájának fontos állomása a határon túl is érdeklődést keltő versantológiája, az 1928-ban megjelent *Kéve*, amely 14 költő verseit fogta egybe. A szerzők névsorából több (Ambrus Balázs, Ferenczy György, Földi Ilonka, F. Galambos Margit, Gergely Boriska, Kovács Antal) a jótékony feledés homályába merült. A kötet fókuszában Szenteleky versei álltak, körötte Csuka, Fekete, Tamás, Mikes, Somogyi, Haraszi és Debreceni József költeményeivel. Ez utóbbi szerző ugyanebben az évben Szentelekyvel együtt *Bazsalikom* 23 címmel a modern szerb költészetből szerkesztett fordítás-antológiát. Szenteleky Kornél a *Vajdasági Írásban* leköszölte a *Kéve* antológiáról Pesten, Kolozsvárott és Pozsonyban megjelent kritikákat, amelyek lényegében a vajdasági magyar költészet ellenében szóltak, és amit Utasi Csaba az antológiáról írt tanulmányában a következőképpen foglalt össze: „*A pesti Együtt kritikusai Csuka Zoltán, Mikes Flóris, Haraszi Sándor verseiben fedez fel igaz értékeket, külön is kiemelve, hogy a »robotoló 16 éves leányról és a »háború mamájáról» 24 még nem énekeltek megdöbbentőbben«. 25 A Debreceni Szemle Haraszi, Mikes és Somogyit az »élet tantaluszainak költői«-ként említi, nyomtatékosan hangsúlyozva, hogy »mind ígéretes tehetségek«. 26 Ugyanakkor azonban a Pásztortűz Tamás István és Csuka Zoltán mellett már csak Gergely Boriskát tudja becsülni igazán, Szentelekyt a második vonalban látja, Mikesről meg éppenséggel úgy véli, hogy »brutális kiszólásai nincsenek megfelelő mennyiségű tehetséggel alátámasztva«. 27 Reményik Sándor még tovább megy az Erdélyi Helikonban, leszögezve, hogy »Haraszi Sándor és Mikes Flóris kezében [...] a szabad verset a maga teljes eltorzultságában szemlélhetjük, laposan, lendületlenül, izléstelen propagandatartalmat hordozva« 28. 29 Szembetűnő, hogy az antológiáról adott magyarországi és kisebbségi értékelések más-más szerzők munkásságát látták hagyományteremtőnek vagy hagyománykövetőnek – a *Napkelet* kritikusai például Földi Ilonkát magasztalta, F. Galambos Margitot meg egyenesen a klasszikus költészet folytatójaként aposztrofálta³⁰, ám vérszegény, impresszionista eszköztárral, miként Utasi Csaba rámutatott, olyan jelzőkkel, hogy *érzékeny, vérbő, túl levegős, dallamos*, amelyek mögött a kisebb testvérenek kijáró ajnározás mögött valójában semmilyen esztétikai érv nem állt. Kivéve Mladen Leskovacnak a *Letopis Matice srpske* oldalain megjelentetett kritikáját³¹, amely nem számolt semmiféle vajudási fájdalommal, egyenesből az esztétikai értékeket vette számba. Értékelése szerint Szenteleky, majd Debreceni, Csuka, Fekete az élvonal, mögöttük Somogyi és Mikes Flóris, de a többiek – és itt különösen szembetűnően a másutt ünnepelet nő-poéták kvalitásait elvitatva – nála a műkedvelők közé sorolhatók. Az antológia körüli porhintésre Haraszi Sándor figyelt fel és reagált éles hangon³²: „*Épületes látvány volt, majdnem nevetséges, ahogy az egyes kritikusok ahány ház, annyi szokás elve alapján megdicsérték, vagy komolyan »megbírálták« a kötet szerencsétlen szerzőit. Az egyik, valami javíthatatlan erdélyi rímfaragó, Ikszipzilont intézte el, a másik még javíthatatlanabb az antológia szabadversíróit dorgálta meg, a harmadik hímezett-hámozott az irodalom hivatásáról és fölfedezte a legújabb vajdasági csillagot. A Vajdasági Írás talán nem is tudja, milyen ügyesen rendezte meg a »kritikusok olimpiaszát«, amelyen még a vakok és világtalanok előtt is világos lett: a magyar kritika (legalábbis az, amely a Kévéből kotyogott valamit), milyen szomorúan elvtelen és dilettáns, majdnem méltó ahhoz az irodalomhoz, amelyet prédának kapott.*”*

Szenteleky már halálos betegen nekifogott a két kötetes novella-antológia, az *Ákácok alatt* szerkesztésének, ám heroikus szándékát, hogy egybefogja a csaknem húszezer négyzetkilométeren élő jugoszláviai magyar szépíróknak a helyi színek ihlettségében született elbeszéléseit, gátat vetett a főleg Szabadka irányából érkező utasításoknak, amelyek arra kényszerítették, hogy dilettánsokat is fölvonultasson a szemlében. Persze óriási feladatot tűzött ki maga elé: alig néhány hónap, s mivel az antológia két kötete betűrendi sorrendben közölte a szerzőket, a névsorban elől állóknak csupán néhány hetet szabott határidőül, aztán, ugyan engedményt tett a couleur locale megvalósulásával szemben az általános irodalmi értékek javára, de a jövőből akart példátartat alkotni. Olyan írásokat kért ugyanis a szerzőktől, amelyek korábban nem jelentek meg³³, így „hozott anyagból” volt kénytelen dolgozni. Ki is ábrándult belőle alaposan, s noha sikerült kivédeni a „protezsált” szerzőknek az antológiába való bejutását³⁴, úgy érezte, hogy eredeti, lendületes elképzelése helyett „kivénült, mindentől távol álló dilettánsok műhelye” kerül ki keze alól. Valóban: Szenteleky *Érvényesülni!* című elbeszélése³⁵, valamint Börcsök Erzsébet *Vándor a Nisavánál* című novellája mellett szinte semmi se támasztotta alá³⁶ a szépreményű koncepciót, hogy felmutassa a vajdasági irodalom helyi szellemét, transzlokalizmusát és regionalitását. Utasi Csaba 1993-as tanulmányában a következő végkövetkeztetést vont le a Havas Emil és Szenteleky Kornél között vitát kiváltó³⁷ antológiával kapcsolatban: „*az Ákácok alatt* koncepciója csakugyan meghíúsult. Szenteleky ellentmondásos vágyképzetei nem tudtak tüzet csíholni a magabizó vidéki dilettánsok körében. S mégis, elkeseredett, csaknem irracionális gesztusa, mellyel a semmiből valamit, értéket, maradandóságot, jövőt akart teremteni, irodalmunk legfényesebb pillanatainak egyikét idézi.” 38

Szenteleky (Csuka támogatásával) a *Vajdasági Írás* egy évi megjelenése után egy másik irodalmi mellékletet, a *Mi Irodalmunkat* szerkesztette, majd 1932 tavaszán a *Kalangya* indult el a vezérlete alatt, a vajdasági táj színeit és az itteni élet szépirodalmi

visszatükrözését tűzve a lap lobogójára, megint csak alább hagyva a mércét a műkedvelő szintű tollforgatók javára, hiszen az írástudatlansággal küszködő, az anyanyelvi kultúrától elszakított lakosság közül nem bukkantak számolatlanul elő a zsenik, az istenadta tehetségek.

Szenteleky első körbepillantásakor csak a hiányokkal szembesült: nincs semmi ezen a „lapályon”, panaszolta; nincsenek történelmi emlékek, történelmileg jelentős személyek, se események, vagyis a vajdasági magyar költő a hagyományok híján csak a jelenben találhat témát és célt a versíráshoz. S midőn *Havas Emil* úgy tartotta, hogy a „jugoszláviai magyarság a volt Nagy Magyar Alföld népének történetileg, néprajzilag és kulturálisan is összefüggő, integrális része”, Szenteleky azt igyekezett bizonyítani, hogy a délszláv környezetben való lét meghatározója az itteni magyarságnak, ezért még a bácskai és a bánáti, a baranyai és a szerémségi magyarok is különböznek jellegzetességeikben. Vagyis az etnikum azonos, de a közösségi jellegzetességek eltérőek.

Szenteleky szerkesztőutóda, *Szirmai Károly*, a kiváló, és maga elé magas mércét állító novellista azonban a mennyiséggel szemben a minőségre esküdött és szembeszállt a dilettantizmus vadhajtsaival.

Említsünk azonban másokat is az elfelejtett vagy számontartott előkészítő-elődök közül!

Munk Artúr (1886–1955) a két világháború között a legolvasottabb vajdasági regényíró, *A nagy káder* (1930) és *Hinterland* (1933) című művei bizonyultak legközkedveltebbnek.

Farkas Geiza (1874–1942) intellektuális alapvetésének a vajdasági magyar irodalomra gyakorolt hatása irodalomtörténet-íróink megbecsülését élvezi, de lényegi feldolgozást mindmáig nem nyert.

Radó Imre (1885–1944) a naturalizmus árnyékában, *Börcsök Erzsébet* (1904–1971) az egymásnak feszülő nemzeti determinizmust hangsúlyozó prózájában, *Kristály István* (1890–1944) a szubjektív naturalizmus és a lírai impresszionizmus közötti határvonalon

álló parasztábrázolásban, *Czirák Imre* (1897–1973) anekdotikus népiességével nyitott folytatási lehetőséget a honi írók jövőendő nemzedékeinek.

Igazi közönségsikert elsőként talán *Majtényi Mihály* (1901–1974) élvezhetett. Művészetében az expresszionista novelláktól jutott el a kedélyes történetmondásig. Világképét meghatározta Taine miliőelmélete, hőseinek sorsát pedig a determináció, a magukban hordozott sors vezérelte. A Zomborban töltött újságíró-éveiben (1929–1937) írta a kora viszonyait metsző realizmussal és az expresszionizmus felhangjaival ábrázoló regényét, a *Hétfejű sárkányt*, ami csak 1981-ben jelenhetett meg, és csak innét minősült a megírás korának egyik legjelentősebb epikai alkotásává. A csatornaépítő Kiss József civilizációteremtő vállalkozásáról írt, a *Császár csatómája* című regényét *Élő víz* címen írta újra, hogy az új, szocialista elvárásoknak megfelelően, értékeiből rengeteget veszítve, egyáltalán megjelenhessen. Munkássága mégis inkább a zamatos nyelvezetű és sziporkázó humorú regényeiről, a *Garabonciásról* és a *Bige Jóska házasságáról* ismert.

Ugyancsak Zomborból indult *Herceg János* (1909–1995), akit a kritika és az irodalomtörténet joggal a vajdasági magyar író megtestesítőjévé magasztosított. Regionalizmusának egyik kedvelt színhelye a zombori Szelencse-negyed, figurája pedig Kekez Tuna, majd Gerard, az *Ég és föld*, valamint a *Gogoland* bohóc hőse, a korról és annak szellemével való szembenállás szatírájának a hordozója, illetve a teljes kiábrándultság jelképe. Munkásságának csúcspontjai az emlékező tanulmányok, valamint a világra kitekintő esszék sorozatai, amelyek a realista, utópista és anti-utópista regényekkel, a hely szellemét megragadó elbeszélésekkel együtt emelik a hercegi életművet irodalmunk legkitűnőbb helyére. *Módosulások* (1989) című regénye irodalmunk kisebbségtörténeti és esztétikai szempontból egyaránt megkerülhetetlen fejezete.

A *Kalangya* első számát (1932. május 1.) Szenteleky Kornél jegyezte, társszerkesztői Csuka Zoltán és Bencz Boldizsár. A lap célkitűzése a jugoszláviai magyar irodalom termésének összegyűjtése és prezentálása, amellel a jugoszláv irodalom kiváló értékeinek átültetése, de a lap kapcsolatot tart a kortárs magyar irodalom alkotóival is. Miután Szirmai Károly átvette a folyóirat szerkesztését, a szerzők egy része lemorzsolódott, a *Kalangya* szépirodalmi arculata pedig elméleti és kritikai jellegűre váltott. Herceg János 1941 és 1944 között, a folyóirat megszűnéséig szerkesztette a *Kalangyát*, teret adván a magyar és a szerb sorsközösséget felmutató ismertetőknél és fordításoknak, akárcsak a korábbi színvonalat meg nem ütő szerzőknek. A jelen dolgozat szempontjából is kiemelten fontos periódust a következőképpen foglalta össze Herceg monográfiája, Toldi Éva: „A *Kalangya* 1941 áprilisában a magyar csapatok bevonulásával átmenetileg megszűnt. Az itteni írók azonban nem csatlakoztak a szegedi Délvidéki Szemléhez. A folyóirat 1941 decemberében újra megjelenik, a lapot Herceg János jegyzi. A megváltozott körülményekhez alkalmazkodnia kell a folyóiratnak: egyszerre megváltozott a státusa, nem volt többé kisebbségi orgánus, pedig korábban az itteni magyarságot osztály-hovatartozástól függetlenül felvállalta, sőt némi túlzással azt állította, hogy »az osztályellentétet lényegesen csökkentette a végrehajtott agrárreform, az összefogást pedig a közös sors teremtette meg«. Ennek a közös sorsnak a védelmére pedig nem volt többé szükség. Az irodalmi életben eltűnt a külön út keresésének kényszerítő ereje, mert megszűntek a különállás elsődleges kiváltó okai, Pest újra szellemi központ lehetett, felszippanzó ereje az irodalmi életben is éreztette hatását. Könnyen megtörténhetett volna, hogy az itteni irodalomteremtő vállalkozás értelmét veszíti.

Az új főszerkesztő programikkal indítja első számát. Az író itt a nemzet mindenese volt, ezért nem lehetett művészi értékek kihordója, hanem csak politikus a magyarság érdekeinek szolgálatában – mondja. A jövőtől a »művészi mondanivaló kibontását« reméli. Hangsúlyozza a magyarsághoz tartozást, ám megemlíti azt is, hogy az irodalmi decentralizálás híve, a bácskai szellem egyediségére hívja fel a figyelmet. »A *Kalangya* hőskora elmúlt«, de továbbra is a Szenteleky-örökség megőrzésén kell munkálkodni, állítja. Ismét fölmerül benne a kérdés: művészetet teremteni, vagy a közösség szolgálatába állni, s romantikus lelkesedéssel fogalmazza meg hitvallását: »Szívemhez nőtt a Délvidék, a világ semmilyen részén nem érzem otthon magam, csak itt... Bácska... – sutogom magam elé fővárosi körengetegben, s mint egy erős, szőke hajú leány, előttem feküdt szép hazám legszebb része: szülőföldem. Van-e olyan ügy, amit nem vállalnék érte? Mindent, mindenkor...«³⁹

A *Híd* is májusban indult, 1934-ben, társadalomtudományi és irodalmi ifjúsági folyóiratként, majd 1938-tól a Jugoszláv Kommunista Párt magyar nyelvű orgánuma 1941-ig, a szociográfia és a szociális irodalom eszményének követője. Betöltését, a szerkesztők és munkatársak kivégzését, illetve bebörtönzését követően csak 1945 végén jelenhetett meg ismét, ekkor harcok politikai programot, a kultúra egyetemes népkincsé tételeit hirdette, a szocialista realizmust népszerűsítve. Az írástudatlanság leküzdésétől a munkásegyleti tanfolyamok szervezéséig terjedő tevékenysége közepette nem hagyott nagy teret a szépirodalomnak, amit egyébként is kissé az egyéni ambíciók kiélésének tartott. Nem csoda, hogy költészeti értéket igazából nem teremtett. Irodalomközponttá Majtényi Mihály szerkesztése tette. Ő 1951 áprilisától 1955 decemberéig állt a *Híd* élén. Ebben a folyóiratban jelentkezett 1950 áprilisában az új, fiatal vajdasági írónemzedék⁴⁰, amelynek számos tagja a háború utáni irodalmunk meghatározó alkotójává lett. A *Híd* szerkesztősége korábban is érezte, hogy a népszerűségi és -művelési feladatokat kinőtték az írók, és nem igazán

jó, ha az irodalompolitika a semmitmondás tereumán kényszeríti őket versenyfutásra – noha többek ezt belső kényszerből, vagy egyébre való alkalmatlanságból tették –, így már 1949 decemberében felmerült, hogy nagyobb teret kell adni „az alkotó szabad fantáziájának”, magasabb mércét kell állítani és teret nyitni az irodalomkritikának. Időközben a *Híd* kiadásában megjelent a *Téglák, barázdák* (1947) antológia, amelynek szerzői között ott találjuk a hajdani Kalangyások közül Szirmai, Herceget, Majtényt, Csépet, Dudás Kálmánt, a Hidasok közül Gál Lászlót, Laták Istvánt, Lőrinc Pétert, Thurzó Lajost, a frissen feltűnt írók közül pedig Markovics Jánost, Pap Józsefet, Zákány Antalt, Galamb Jánost, Sebestyén Mátyást, Kopeczky Lászlót, Dévavári Zoltánt.

Az *Új Symposion* 1964-től jelenik meg, noha idősebb: 1961-től *Symposion* néven az *Ifjúság* című lap mellékleteként látott napvilágot. S miként Szenteleky *Kalangyáját* a *Kéve*, a *Híd* háború utáni újraindítását a *Téglák, barázdák*, ezt a lapot is antológia kísérte, az 1964-es *Kontrapunkt*; új nemzedéket, új szemléletet reprezentálva, a tradíciókat tagadva, műfaji súlypontját a kritika, a tanulmány és az esszé vonzásában találva meg. A politika két ízben is szétverte a szerkesztőséget. Tolnai Ottó és Rózsa Sándor 1972-ben, Sziveri János és a teljes szerkesztőség pedig 1983-ban kényszerült visszakoázásra a hatalommal szemben. A lap későbbi agóniáját mégis az anyagi hiánya, és nem utolsósorban szerzőgárdája zömének külföldre távozása idézte elő.

Az *Üzenet* 1971 őszen indult a Szabadkát fizikai vagy szellemi otthonuknak tekintő írók műhelyeként, ám látóköre messze túlnőtt a szerkesztőségnek otthont adó város határán, így jelenlegi koncepciójában egyszerre nyitott és helytörténeti jellegű; egyszerre szabadkai, zentai, zombori és szegedi szerkesztésű. Korábbi szerkesztője, *Dér (Dévavári) Zoltán* (1928) nemcsak a lap köré szerveződő írók összetartó erejeként, hanem írói munkásságában, valamint Szabadka jeles írógyéniségei hagyatékból maradt írásainak hozzáférhető tételében, munkásságuk irodalomtörténeti feltárásában és szépirodalmi ábrázolásában szerzett elévülhetetlen érdemeket.

A *Kalangya* és az 1950. áprilisi *Híd* közötti időszak jelentősebb alkotói: *Lőrinc Péter* (Láng Árpád, Löbl Árpád, 1898–1983), az aktivista költőből a szocialista irodalom hirdetőjén és a korát megjelenítő önéletrajzírón át a szociológiai és történelmi kutatóig evolúált szerző. *Laták István* (1910–1970), *Thurzó Lajos* (1915–1950), *Gál László* (1902–1975), *Zákány Antal* (1918–1987) költők, *Csépe Imre* (1914–1972), az östehetség prózáiró (legsikeresebb könyvei az 1957-es *Tarisznyás emberek* és az 1965-ös *Fordul a szél*), *Urbán János* (1921–1993) novellista. *Bogdánfi Sándor* (1912–1987) az öngazgatási gyakorlat visszasságainak szatirikus megjelenítése mellett a jugoszláviai magyar alkotók munkáiról írt paródiáival (*Sírodalmunk könyve*, 1970) szerzett említésre méltó érdemet.

B(ecskereki). Szabó György (1920–1963) elméletírói, kritikai, tanulmány szerzői tevékenysége során, noha a *Híd*-ben még az irodalom politikai meghatározását hangsúlyozta, új minőségeket keresett a szocialista realizmussal és a provincializmussal szemben. B. Szabó a vajdasági magyar író magyar nyelven író, jugoszláv szellemiségű szerzőként feltételezte⁴¹.

Ezzel a szemlélettel szemben *Sinkó Ervin* (1898–1967) európaisága hozott más irányt a szellemi életbe. Irodalmunk jelenét tulajdonképpen Sinkó tanítványai alakították, hiszen az 1959-ben alakult Magyar Tanszéket Sinkó vezette és ültette el hallgatóiban a magas fokú esztétizmus, az érvelő bírálat és a világ felé való nyitottság igényét, s nem utolsó sorban emberi tartásból is példát adott. Fő műve a Tanácsköztársaság szellemiségét idéző, a harmincas években írt *Optimisták* (1953–1955) című történelmi kerestelt lélektani regény, illetve annak a szovjetunióbeli kiadása körüli bonyodalmakat egybefogó *Egy regény regénye* (1961), valamint naplójának sora.

Az 1950 áprilisában megjelent *Híd*-számban tizenhat fiatal író jelentkezett, föllépésükkel zajos vitát váltva ki, de vállalván, hogy műveikben a vajdasági életet a korábbi dogmatikus és eszményítő megközelítés helyett létközelből vizsgálják, ugyanakkor a művészet mércéjét az optimizmus ingatag állványáról visszahelyezik az esztétikum ismérveire támaszkodó alapra.

Tény, hogy az ötvenes években irodalmunk semmilyen kapcsolatot nem tartott a magyarországi magyar irodalommal, a délszláv és a világirodalom eseményeit is inkább regisztrálta, mint hogy bekapcsolódott volna érvérésébe, így, jellegzetesen folyóirat-irodalommá satnyulva, nagyobb koncepció híján, az évtized derekán belterjességbe süllyedt. A háború utáni szellemi torzulásnak a szépirodalomra való rátelepedése ugyanis majdnem két évtizedre lefojtotta a szó művészetét a Vajdaságban.

Az irodalomról való korszerű tudományos gondolkodás egyik legfontosabb megalapozója a Vajdaságban *Szeli István* (1921), aki az irodalomelmélet és a nyelvészet kérdései mellett eszmetörténettel, kapcsolattörténettel, irodalomtörténettel foglalkozó műveivel nyitott utat a nyomdokába lépőknek. Aktív kritikusként és tankönyvek szerzőjeként irodalmi ízlésünknek is alakítója. *Juhász Géza* (1924) a vajdasági magyar irodalom, illetve a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokat kérdéseit tanulmányozó munkáival, kismonográfiáival és nem utolsó sorban szerkesztői munkájával szolgálta irodalmunkat és könyvkiadásunkat.

Fehér Ferenc (1928–1989) szellemiségében a leginkább vajdasági költő. Számára a vajdasági táj élménye az ember és környezetének a harmóniáját sugallta, szemben az urbánus viszonyok elidegenítő hatásával. Ezért verseiben egyfelől ott a biztonságot nyújtó, belakható emberi lét a *Jobbágyok unokái*, az *Álom a dűlőutak szélén* és az *Övig földbeásva* kötetek lapjain, ugyanakkor a másik oldalon élesen elkülönül egymástól az *Akác és márvány világa*, a költőt és embert életető, illetve elemésztő létformák dilemmája.

Fehér Ferenchez hasonlóan *Ács Károly* (1928) is avatott fordítója a délszláv lírának. Mindenek előtt azonban jellegzetesen urbánus költő, aki a kozmopolitizmus eszméjétől indulva az idegen kultúrák egymáshoz közelítésén át jutott el a nemzet és a nemzetiség problémakörén túl saját élete kérdéseire, amelyeket fanyar gúnnyal, magas formaművészettel fogalmaz meg. A vers mibenléte fölött töprengő, intellektuális költő, hazai poeta doctusunk; már többször megírta „utolsó” versét, de soha nem vett búcsút a lírától.

A 28-asok nemzedékéből az említett *Dér (Dévavári) Zoltán* mellett *Kopeczky László* (1928) nevét kell kiemelni. Kopeczky a szatíra és a humor nagy ívű formáit is kiválóan kezeli. Társadalomkritikáját a nevetetés szándékával regénybe képes ötvözni, ebben a műfajban *Bogdánfi és Pintér Lajos* (1940–1992) mellett nemigen akadt hozzá mérhető társa, mérföldekre utolérhetetlen maradt, akárcsak a nyelv humortermelő kiaknázásának boszorkányos mesterségében.

Pap József (1926) áramlatokba, irányzatokba nehezen besorolható költő. Már gimnazista korától jelen van irodalmunkban, de több ízben évtizednyi periódusokra elhallgatott. Megszólalásakor is a szükszavúságnak és a képi egyszerűségnek a már-már a hallgatással határos változatát keresi, a *Rés* (1963) című kötetének magvas megnyilatkozásaitól el egészen a *Kert(v)észénekekben* (1996) is felsorakoztatott haikukig. A tudatot, majd a lét kérdéseit fűrkésző költő nyugalmát és líráját a táj és a kert képeiben találta meg.

Hasonlóan egyenetlen az egyik legtehetségesebb vajdasági költő, *Gulyás József* (1937) pályáve is. Kötetei hosszabb kihagyásokkal és mindenképpen ritkán jelentek meg. Pedig folyton ír – a kilencvenes évek végén a hetvenes évek derekán született kiváló verseit adta közre, köztük életműve eddig legjobb darabjait; a *Híd*-díjat is *Vers – 1980* című hosszú mozaikversét tartalmazó kötetével érdemelte ki – 1997-ben. Vallomásos, ösztönös líraisága a hosszúvers kötetlen képzuhatagai között kap ihletett lendületet, de epigrammatikus négy sorosait is költészetünk legértékesebb – a nihil-élményt legjellemzőbben megfogalmazó – darabjai között

tarthatjuk számon.

A Fehér Ferenc által megfogalmazott lírai Vajdaság-élmény prózai megfelelőjét *Németh István* (1930) elbeszéléseiben találhatja meg az olvasó. A parasztnovellától induló Németh népszerű szociográfiai riportjain át a gyermekeknek írt elbeszéléseiben és regényeiben is szilárd talajra épített morális világméretet épít, amit vagy a politika (leghangsúlyosabban a *Hegyomlás* című 1985-ös kötetben), vagy az emberi lét véges határa (*Házítottár*, 1996) lendít át az idealizált térségből a tényszerűség mezejére. Németh István az újságíró – író klasszikus modelljének mai megtestesítője, azon ritka szerzők egyike, akik népszerűnek tudhatják magukat.

Prózaírásunknak vélhetően egyik jelentős vesztesége *Major Nándor* (1931) szépírói elhallgatása. A politikai publicisztika terén ugyan naprakész és köteteket sorjáz, de az esszeregény és az esszénovella terén sok lehetőség irányába nyitott utat, vagy tárt fel zsákcát korábbi alkotásaiban, amelyek a valóság iránti érzékenységről, erudícióról, a prózaírás szakmai kérdései irányában való nyitottságról és nyelvi pallérozottságról tanúskodnak.

Csőd, válság, bukás – ezekkel a kulcsszavakkal jellemezhetők *Burány Nándor* (1932) regényei. Ezen a tájon, bármely időben, a magyarokat nem várta más. Csupán a vívódás, a meghasonulás, az enyészet, legyen szó máról, tegnapról vagy régmúltról. Tény, hogy Burány regényeiből nem annyira szakmai dolgokat tanulhatunk, mint mondjuk az azokban elmélyült Major-művekből, de nemzeti öntudatból, a jellel való kritikus szembenézésből – és ifjúsági regényeiben –, nemzeti múltunkból is feladta az epikus leckéjét.

Deák Ferenc (1938) műfaji kalandozásai során szerencsére a dráma és a forgatókönyv közelében táborozott le és lett első ezen a téren. A jelen és a múlt valóságával szemben a drámában alakított ki pódiumot, ahonnan társadalom- és létkritikáját elmondhatja, s teszi ezt a könyvek mellett színpadi játékokban, forgatókönyvekben.

Ugyanígy sokműfajú *Varga Zoltán* (1936–2000), akinek méltatlanul kevés olvasója van, vagy egyszerűen nincs az irodalmi köztudat fókuszában. Igaz, a sokáig elfektetett *Indiánregény* (1992) megjelenése már nem hozta azt a kisebbségi sorsot megvilágító revelációt, mint mondjuk, tehette volna megírása évében, de Varga esszé- és kritikáirása se lett arányos visszhangra, novella-, dráma- és regényíró munkásságának szakmai megalapozottságához hasonló felkészültséget és irányultságot talán csak az idejekorán Szegedre költözött *Hász Róbert* (1964) munkáiban tapasztalhatunk. Tézis, irány, parabola – ez hangzik vissza Varga Zoltán gazdag életművéből, de többre érdemes hozzáállással. A háború utáni prózaírodalomról írt tanulmányában Utasi Csaba arra mutatott rá, hogy Varga Zoltán *A méregkeverő* (1966) című regénye volt irodalmunk első „szembenéző” regénye, ellentétben a korábbi utánérzésből fakadó, vagy az új rendszerek belső kényszeréből megfélemleni kívánó művekkel.

A drámaírók között talál említést *Gobby Fehér Gyula* (1943) is, noha drámái és hangjátékai mellett oda kell figyelniük paraboláira és regényeire is. Talán inkább azokra, mert Gobby jó prózaíró: a csodás elemekkel átszőtt, az emberi erkölcsösség apológiájaként is értelmezhető novellái, a *Szent Bolond* (1976) című történelmi regénye mellett egy olvasmányos, helyi Dekameron-sorozatot is írt, amelynek eddig egyetlen kötetében az újvidéki Telep vagány figuráit jeleníti meg könnyed elbeszélő modorban és kedves, testhezálló humorral (*Tekergők*, 1996; *A sötét árnyéka*, 1999; *A tűz közepéből*, 2001).

Egy kétnyelvű könyv mellett kétkötetnyi verssel (*Átértékelés*, 1970; *Ellen-máglya*, 1987) lett fontos irodalmunkban *Koncz István* (1937 – 1997) költő, a szenvedélyesség és a racionalizmus, az intellektualizmus és az érzelmesség lírai harmonizálója.

Az irodalmunk későbbi fejlődését meghatározó kritika és a műalkotás lényegi kérdéseit felvető esszéírás a *Symposion*, illetve az *Új Symposion* vonzáskörébe tartozó szerzők körében vált fontos műfajjává. A mű öntörvényűségét valló, a strukturalista elemzést hirdető, majd sajátosan töprengő értekezések nyelvén megszólaló tudós *Bányai János* (1939) fő műfaja a tanulmány és az esszé, munkássága meghatározó jellegű. *Utasi Csaba* (1941) kritikáirása megkerülhetetlen és hiteles dokumentuma a vajdasági magyar irodalomnak, akárcsak ennek az irodalomnak a két háború közötti szakaszát megvilágító tanulmányai. S amíg Utasi a líra és a próza előtt állított mércét, addig *Gerold László* (1940) ezt a drámairodalom terén teszi, emellett színház- és drámatörténeti tanulmányai úttörők és példaadók. *Bosnyák István* (1940) az *Új Symposion* első szerkesztőjeként a harcok publicisztika térségeiről indult, majd kötetek sorával igazolta szenvedélyes antisztalinista alapállását; egyéb műveit is a politikai és a morális állásfoglalás szilárdsága határozza meg. Bosnyák egyebek közötti érdeme Sinkó Ervin és B. Szabó György irodalmi hagyatékának feldolgozása és megjelentetése, valamint a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság létrehozása, vezetése és Kiskönyvtárának gondozása.

Az *Új Symposion* köréből kerültek ki a narratív poétika, a poétika és az irodalmi kapcsolattörténet olyan jeles kutatói, mint *Thomka Beáta* (1949), *Csányi Erzsébet* (1956) és a költőként is jelentős *Danyi Magdolna* (1950).

A Symposion-nemzedék költő-fejedelme *Tolnai Ottó* (1940). A poézis fenegyerekeként indult az 1963-as *Homorú versekkel*, de regénye, drámái is merőben *elkülönböződtek* a poétikai és esztétikai hagyományoktól. Költészetében az anti-poétikus magatartás mellett gyakran a szerepjátszás kerül előtérbe, egy-egy póznak kíván megfelelni, telve iróniával és öniróniával, játékkal, de nem egy új világ megteremtésének szándékával, hanem a meglévő birtokba vételének igényével. Tárgyakat, eseményeket, élményeket dúsít fel magában asszociációival, és ezekből építi versét meg kisprózáinak javát. Saját költőiségével szembeni magatartását is szemlélteti a válogatott verseit tartalmazó *Vidéki Orfeusz* (1983) kötetének címadása. Prózaírásának két szélsőségét dokumentálja az 1969-es *Rovarház* és az 1987-es *Prózák könyve*, legfigyelemreméltóbb képzőművészeti esszégyűjteménye pedig *A meztelen bohóc* (1992).

Viszonylag keveset írt a Tolnaival együtt indult *Domonkos István* (1940), pedig munkája rengeteget ígért úgy a líra, mint a próza és a publicisztika terén. A hetvenes évek legelején született *Kormányeltörésben* című poémája, a *Kuplé* című verse, *A kitömött madár* (1969) című regénye és a *Tessék engem megdicsérem* (1976) gyermekversei irodalmunk fontos mérföldkövei.

A poétikai hagyományok elvetéséből sarjad *Fehér Kálmán* (1940) jellel perlekedő költészet is, ami a hatvanas és hetvenes években megjelent kötetét követően elnémult, majd 1981-beni újbóli megszólalását követően csak a század utolsó esztendejében hangzott fel megújultan. S ha valaki igazán fölírta a poétikai tradíciót, akkor az *Ladik Katalin* (1942), bár alkotásai a szerző előadásában inkább élvezhetőek, mint nyomtatásban. Sajátos képzőművészeti világa mellé egyedi versvilágot teremtett *Maurits Ferenc* (1945), a szürrealizmus és a szociográfia érzékeny líraiságba olvad műveiben. A konkrét, illetve a verbo-voko-vizuális költészet avatott elméletirója, krónikása és művelője *Szombathy Bálint* (1950).

Irodalmunk legtermékenyebb prózaszerzője minden bizonnyal *Brasnyó István* (1943). Regényeiben a modern ember és a modern regényhős dezinTEGRÁLÓDÁSÁT jeleníti meg sziporkázóan gazdag nyelvi készségével, a Közép-Kelet-Bácska tanyavilága sárbaragadt jövőtlenségének megéltséggel hitelesített valóságfedezettel. Minden műve a vajdasági magyar prózaírodalom artisztikus irányzatának tartalmában és nyelvében a vajdasági valóságban gyökerező reprezentánsa. Művei közül kiemelkedik a *Familia* (1979), a *Macula* (1988) és a *Tükrös Madonna* (1976). Brasnyó hősei – a nihilből induló és a nihilbe torkolló, végtelen körbejárásuknak megfelelően – névtelenek, egymásba homályosodó alakok. Ezzel szemben *Gion Nándor* (1941–2002) Szenttamáshoz kötődő prózájában a hősök életgazdag galériája nyílik meg. Egyik legtehetségesebb és mindenképpen legnépszerűbb írónk. Közkedvelt ifjúsági regényei mellett fontos a regénytrilógiája (*Virágos katona; Rózsaméz; Ez a nap a miénk*; 1973 – 1997). A generációs próza jegyében kezdte szépírói

pályáját *Végel László* (1941), az *Egy makró emlékiratai* (1967) című, ugyancsak őszintén „szembenéz” regényével, és a nemzedéki illúzióvesztést jeleníti meg több kötetben át el egészen *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (1998) című művéig, illetve esszéinek és tanulmányainak több gyűjteményéig, amelyekben a kisebbségi értelmiségi illúzióival is leszámol. *Dudás Károly* (1947) írásainak hősei is az istenhátamögötti települések lakói, akárcsak Brasnyó alakjai, de Dudás a szociográfiai riport eszközeivel emeli át őket az irodalomba. *Ketrecbál* (1983) című regénye a kisebbségi sors fontos dokumentuma. *Bognár Antal* (1951) prózája önközpontú és emlékezésre alapuló, novelláiban és regényeiben „alternatív élethelyzeteket” hoz létre, kifinomult öniróniával és nyelvi cizelláltsággal. *Juhász Erzsébet* (1947–1998) írói pályáját korai halála törte derékba. A vajdasági polgárság középrétegének életét megjelenítő elbeszélései mellett nem feledhetjük a Szenteleky Kornélról írt *Műkedvelők* (1985) című regényét, a kisebbségi sors és a kisebbségi irodalom megértéséhez elengedhetetlen esszéit, illetve kapcsolattörténeti tanulmányait. *Jung Károly* (1944) neve a néprajztudomány berkeiben vált ki tiszteletet, ugyanakkor ihletett költője a vajdasági létnek, *Barbaricum* (1991) című versgyűjteménye pedig egyetemes érvényű alkotás. Költészetét a formafegyelem, az intellektualizáltság és az ironia jellemzi, akárcsak *Böndör Pálét* (1947). Böndör sajátos, öntörvényű versvilágot épített ki, amelyben a formai gazdagság mellett cinizmusa és öniróniája plasztikus képekben jelenik meg. Művészetét legszemléletesebben az *Eleai tanítvány* (1997) és *A változásom könyve* (1999) kötetek tárják fel. Cs. *Simon István* (1942) az elveszett otthon és szülőföld, valamint a veszendőbe menő természet ihletett költője. Metaforikus költészetében, mély líraisággal borongó közérzet-verseiben az elárverezett és lerombolt szülőfalu, Terján, a vajdasági magyarság sorsképévé terebélyesedik. *Tari István* (1953) művei a szociográfia és a vers között alakulnak, átömlenek egymásba. Figyelme a zárt formák felé irányul, amelyekbe a mindennapok logikátlanságait sűríti. Így született 1995-ben a háborús napokat idéző, négy szonettkoszorút tartalmazó, *Fegyvertánc* című kötete. Jelentősebb a *Napszél* (1998) című gyűjteménye, amelyben ugyan a költő közéleti szerepe mellett tesz hitet, de verse kiforrott, s ritkaságszámba menő, megindító szerelmes verseket is találunk a kötetben.

Elvont, hermetikus versekkel indult az emblematikusan tragikus sorsú *Szíveri János* (1954–1990), majd az *Új Symposion* szerkesztőségének menesztését követően – egzisztenciális problémáitól nem függetlenül – a nyers valóságnak nyitott ajtót verse. Felfedezte a szóelemekben rejlő hangzást, asszociatív lehetőségeket, és költeményeit gyakran kírimek lendítették. Költészetét formailag és tartalmilag utolsó, magyarországi esztendőiben tisztult le és ért csúcsára, miként azt a *Bábel* (1990) és a *Magánterület* (1991) című kötetek tanúsítják.

A Szíveri nevével fémjelzett Symposion-nemzedék költői *Csorba Béla* (1950), *Fenyvesi Ottó* (1954), *Szűgyi Zoltán* (1953), *Kalapáti Ferenc* (1959), és e kör vonzaskörébe tartozik *Bozsik Péter* (1963) költészeté is. A nemzedék legjelentősebb prózaírója *Balázs Attila* (1955), aki egy csapásra szerzett írói hírnevet *Cuniculus* című regényével 1979-ben. Ezt követően szándékolta infantilizmusokkal elegyítette szövegeit, jópofáskodásain azonban túlnőtt áradó mesélő kedve, amihez megtalálta hangját. Újabb munkáit Magyarországon jelenteti meg, miként a lírai emlékező próza avatott mestere, *Szathmári István* (1954) is. A történetmondás hagyományos módozatát képviselik *Beder István* (1932) művei, amelyek sikerrel szerepeltek több regény pályázaton; *Bordás Győző* (1948) pedig letisztult epikával jeleníti meg Verbász polgárságának történetét trilógiájának eddig kiadott két kötetében, a *Fűzfásipban* (1992) és a *Csukódó zsilipekben* (1995), a Trianon utáni – legenyhébb, Herceg János-i szóhasználattal élve – *módosulásokat* tudatosítván a prózapoétika eszközeivel, ami létnek, irodalomnak egyaránt meghatározója ezen a vidéken.

A két verseskötettel indult *Kontra Ferenc* (1958) tehetséges prózaíróként futott be 1988-ban *Drávaszögi kereszték* című regényével, a gyertyalétkben fogyó baranyaiak balladisztikus sorsfűzérével. Azóta elbeszéléskötetek sorában a legkeserűbb és legsötétebb tónusokban festi a vajdasági és a baranyai tájban élő emberek sorsát, a bűn és a háborúk világát, de hozzá foghatóan senki se képes elmerülni a gyermekkori élmények mély lírájában és fojtogató szorongásaiban se. Eddigi tizenegy kötetének zöme a vajdasági magyar irodalom legidőállóbb és legnépszerűbb alkotásai közé sorolható. Ugyancsak a tehetség szárnyán érkezett *Apró István* (1960), történelmi regényei kiforrott írókat mutattak fel, de sajnos másokkal együtt „kiköltözött” irodalmunkból. *Lovas Ildikó* (1967) ugyancsak a magas mércével könnyedén megbirkózók közé tartozik, három kötetnyi urbánus, Szabadka-centrikus elbeszélése után regényét is megírta. *Majoros Sándor* (1956) elbeszéléseiben a fantasztikum felé fordult, Csáth Géza novelláinak legjobb hagyományait követte, majd az ország elhagyása után szülőhelyének helyszíneit és a Telecskai dombok lankáin élők sorsát beszélt el olvasmányos történeteiben. *Harkai Vass Éva* (1956) verssel, prózával, tanulmánnyal van jelen irodalmunkban. *Toldi Éva* (1962) antológiákat szerkesztett a fiatalok költészetéből, illetve prózájukból, monográfiát írt Herceg Jánosról, tanulmányai és bírálati pedig a műfaj élvonalába tartoznak. *Bence Erika* (1967) kritikai érettséggel szemléli irodalmunk alakulását, értekező prózájának két kötetével mellett figyelemre méltó elbeszéléseket is ír. Esszéíró társai *Piszár Ágnes* (1962) és *Utasi Csilla* (1966).

Ritkábban megszólaló költő *Géber László* (1959) és *Beszédes István* (1961), *Bogdán József* (1956) pedig ugyan tétován induló, de kirobbanó tehetségű alkotó.

A legifjabb nemzedék tehetséget felmutató szerzőinek zöme egyelőre többműfajú, nem kötelezte el magát egyik műnem irányában sem. Ilyen *Szabó Palócz Attila* (1971); *Horváth György* (1972), aki inkább *Szerbhorváth Györgyként* ismert; *Virág Gábor* (1973), aki leginkább *Aaron Blumm* néven publikál; valamint *Mimics Gyula* (1978). Utóbbi háromjuk közös kötetben adta közre „*elkülönböződésük*” epikai dokumentumait (*Dombosi történetek*, 1998). A reménysegek előtt pedig itt a bizonyítás ideje – noha lehetőség erre egyre kevesebb mutatkozik.

Irodalmunk történetének szomorú fejezete az új hazába kényszerültek névsora. Ezt Bori Imre után (*A jugoszláviai magyar irodalom története*, 1998), némileg módosítva teszem közzé: Svédországban él Domonkos István, Németországban Ács Károly, Horvátországban Kalapis Rókus, Magyarországon Apró István, Balázs Attila, Bognár Antal, Bozsik Péter, Fehér Katalin, Fenyvesi Ottó, Fülöp Gábor, Gion Nándor, Hász Róbert, Hornyik Miklós, Kalapáti Ferenc, Ladányi István, Majoros Sándor, Mák Ferenc, P. Nagy István, Papp Tibor, Sebők Zoltán, Szathmári István, Szerbhorváth György, Szűgyi Zoltán, Thomka Beáta, Varga Szilveszter. Őket többségükben nem a centrum vonzereje szólította el a perifériáról, hanem irodalmon kívüli körülmények kényszerére hagyták el otthonukat, és pusztán természetes tevékenységüket folytatva kerültek be több-kevesebb sikerrel a központ irodalmi életébe.

II. „Lebegek, mint tükrös buborék” – Herceg János – korai kritikáinak tükrében⁴²

Herceg János első kritikája a *Kalangyában* az 1932. szeptember 5-i számban jelent meg⁴³; a lap 1944-es megszűntéig pedig összesen 81 bírálatát, illetve tanulmányát adta közre ebben a folyóiratban. Ez a szám már eleve meglepő, hiszen a lírikusként indult, elbeszélőként felfedezett író legnagyobb számban mégis bírálatokat tett közzé a *Kalangyában*.

Herceg kritikus pályája valójában korábban indult, már 1928-tól, amikor *A jugoszláviai magyar irodalom* címmel közölte írását a budapesti *Híd*, az 1928/3-4 jelzésű számban. Mivel a *Kalangya* indulásáig Herceg viszonylag kevés bírálatot tett közzé, illetve később, a *Kalangya* mellett is publikált értekező jellegű szövegeket, e fejezet vizsgálta periódusát 1928 és 1944 között határozzuk meg, és a más lapokban közzétett szövegeire is kiterjesztjük érdeklődésünket.

Ebben az időszakban a *Kalangyában* nyolcvanegy kritikája jelent meg, más lapokban pedig összesen harminc: három a budapesti *Híd*-ben, kettő saját lapjában, az *IKSZ*-ben, kettő *A Mi irodalmunkban*, egy a *Jugoszláviai Magyar Újságban*, egy a *Hétről-Hétre* hasábjain, három a *Reggeli Újságban*, egy a *Kelet Népeben*, kettő a *Nyugatban*, kettő az *Új Hírekben*, három a *Vojvodinai Szemlében*, egy a *Délvidéki Magyarországon*, egy a *Forrásban*, egy a *Sorsunkban*, egy a *Magyar Csillagban* és hat különböző kötetek elő- és utószavában.

Herceg János első szemle-jellegű szövege a fiatal vajdasági magyar irodalom közel egy évtizedes történetével kapcsolatos írás, a budapesti *Híd* lapjain. Megjelenésekor is alig múlt 19 (!) éves a szerző, és életkorával összhangban szenvedélyes hangú vitaindítóként fogalmazta az írást. *Péchy-Horváth Rezsőnek* a *Pandora* 1927/5-6. számában megjelent, a vajdasági irodalomról szóló szövegére reagált benne, a szerző szemére vetvén, hogy az értékes alkotók helyett dilettánsokat idéz, és olyan valótlanságokat állít, hogy Herceg szerint „*az illető cikkíró nem tudta, mit ír!*”. A szöveg ennek ellenére nem fordul dühös vagdalkozásba, miként az intonáció alapján várható lenne, hanem éppen ellenkezőleg, higgadtan érvel, rámutat a vajdasági magyar irodalom fogyatékosaira és lassan megmutatókozó erényeire, eredményeire, végül pedig föltárja a szerző legőszintébb szándékát: „*az a célom, hogy az utódállamok magyar irodalma kivétel nélkül beleolvadjon az anyaországéba, és gazdagítsa, növelje a magyar szellemiség egyetlen törzsökű fáját!*”.

Eppen ezért a nyílt színvallásért találhatjuk meglepőnek – vagy ezen is túl, éppenséggel értelmezhetőnek –, hogy későbbi, *Kalangya*-beli kritikus tevékenységével nem a vajdasági magyar irodalmat célozta meg, nem annak a sarabolását és ápolását vette folyóirat-szerkesztői és kritikus feladatául, hogy végül elhelyezhesse ennek az irodalomnak a természetét az egyetemes magyar irodalom kosarában, hanem mintha egyenesen menekült volna a vajdasági könyvekkel és szerzőkkel való szembesüléstől – írt inkább minden másról, s ha a Vajdaságról, a Délvidékről, vagy a Bácskáról esett szó, inkább összefoglaló, mint elemző szövegekhez menekült, a hazai szépirodalmi termés ismertetésétől elzárkózott, s miként Utasi Csaba jegyzi *Kalangya*-monográfiájában⁴⁴, „*a magyar és az európai irodalmakból sem a kiemelkedő műveket ismerteti, mint ahogy nem érzí feladatának azt sem, hogy rokon áramlatokra, törekvésekre összpontosítson!*”.

Amikor pedig mégis kritikát ír, nyúl farknyi recenziókat is megenged magának, amelyekben – mondjuk egy verseskötet kapcsán a költemények fülbemászó, kedves muzsikájáról szól, azok fájó melankóliájáról, de leszögezi, hogy a tárgyalt versek semmi újat nem mondanak. Mégis – nem felejtí el hangsúlyozni – a szerző a lelkét adja minden versében. „*Es ez a szép, ami minden hibát jóvá tesz a könyvében, és minden egyszerű érzést költészeté varázsol!*”⁴⁵ – írja elfogadhatatlan engedékenységgel.

A szellemesen ledorongolt könyvről azonban egyetlen szóval se mondja el, hogy mi is a tulajdonképpeni hibája – és ez Herceg kritikus magatartásának egyik jellemzőjeként is értelmezhető! Persze a dolgok néven nevezése mellett is akár 20–30 sorban is úgy hazavág költőket, a maga 19–20 évével és irodalmi jártasságával, hogy attól koldulnak az érintett szerzők. Jellemző példa erre az ugyancsak zombori Huszár Sándor, a *mániákus dilettáns* verseiről írt, a határtalan undorról tudósító, a versíró épelméjűségét is kétségbe vonó jegyzete. A *Kalangya* kritikusaként, majd szerkesztőjeként azonban igazán ritka pillanatai közé tartozik, amikor enged a kísértésnek, vagy partja szakadt dühének, és ifjanci vehemenciáját idéző lelkesedéssel rakja helyére a nekibuzdult dilettánsokat, mint a nyolc év alatt hét kötettel kirukkoló Stadler Aurélt⁴⁶, aki a hetedik könyvében a kritikus dolgát megkönnyítendő, a következőket írja magáról: „*Megnyugtató eszményi világszemlélet, igazi emberiség, mély vallásosság, izzó hazaszeretet, festői színezésű leíró művészet jellemzik írásait!*” Az emberi gyarlóság ehhez hasonlatos Himalájái képesek csak kiugrasztani a kritikus Herceget elzárkózásából és fakasztják kedélyes, ironikus kacajra.

Tény azonban, hogy ha bármely, tollára vett könyv értékéről vagy fogyatékoságáról szeretnénk többet megtudni, arra nem Herceg kritikái a legjobb források. A kötetek esztétikai minőségéről szinte egy szó se esik bennük, inkább a feladatvállalás változó vetületeire helyezik a hangsúlyt.⁴⁷

Az első kritikája a *Kalangyában* Else Feldmann: *Der Leib der Mutter* című regényéről írt, egy oldalnyi szövege⁴⁸, ami lényegében nem több a tartalom kivonatolásánál, de előrejelzés értékű, hogy a romlásba dőlő sorsok ábrázolójától a „szociális felkiáltójel” hiányát kéri számon. Ez a szemlélet vezérli egészen 1935-ig, „a kispolgári mentalitás, az ellenforradalmi ideológia és a fasiszta elméletek ellen”⁴⁹ folytatott küzdelmében. A *Mi Irodalmunk* 1933. január 8-i számában megjelent, Jeszenyinre emlékező cikke azonban már magán viseli a későbbi Herceg-esszék jellegzetességeit: az életrajz és a korszellem összefüggéseinek fölillantását, az életmű illusztrálását, a logikus gondolatmenet választékos megfogalmazását, a metaforikus nyelvet, a mindig jelen lévő pátoszt, az olvasmányosságban összegződő szépírói minőségeket.

Olvasmányai változatosságáról tanúskodik, hogy van közöttük politikai emlékirat, uralkodói életrajz, naturalista regény, tudósportrék, vagyis nem kimondottan szépirodalmi jellegű alkotások, amelyeket természetesen nem is a szépirodalom mércéivel kell, illetve lehet minősítve bemutatni. Első képzőművészeti kritikája, a *Kalangyát* is illusztráló Husvéth Lajos zombori tárlatáról szóló írása⁵⁰ arra utal, hogy az ifjú Herceg ugyan szeretheti, sőt, akár értheti is a festészetet, de tárgyi ismeretek híján, távolról se olyan szinten, hogy bírálhasson is – a képzőművészet-kritikát szépírói hajlama inkább az esszé területére utalja.

Annak a szókimondó éleslátásnak a tapasztalása után, amivel például *Babay József: Menekülj a szerelemhez* című regényét⁵¹ tette helyére, csupán sajnálhatjuk, hogy nem vette tollára a kortárs vajdasági szerzők műveit! Hogy miért menekült ettől a háládatlan feladattól kritikus-szerkesztői munkája során, talán a legőszintébben a 22 éves korában elhunyt szépírói reménység, a beszédes nevű *Aranyady György* nekrológ-jellegű búcsúztatásában fogalmazta meg⁵², amit egy, két évvel korábban, a már haldokló Szentelekynél tett látogatása felidézésével vezetett be. Szenteleky a látogatás alkalmával is a *Kalangya* szerkesztésén ügyködött, előtte kéziratok halmái, vastag levélküldemények tornyai. „*Ez a kéziratalom keresztmetszetét adta irodalmunknak és az egész vajdasági magyarság kultúrmozgalmának.*”

Szürkeségben elkopott nevek hullottak elénk, olyanok, akiket a vidék unalma és az újságok kéziratihánya szabadított fel, és akik magától éretődően követelték bebocsátásukat ifjú irodalmunkba. Képviselve volt ebben a kéziratthalomban a falusi megváltó elcsépelet filozófiai frázisaival, a mániákus széplélek meggyötört versikéjével, önképzőkori hangjával és a múlt kódében élő álmodozó, Cicerót megszegyenyítő körmondataival. Mindenki, aki valaha itt akár borászati közlönybe is leírta a nevét. Izzadságszag csapott meg a kéziratokból, és megborzadtunk ennyi elpocsékolta energia és az aktivitás ilyen szörmű túltengése láttán.”

Megkerülhetetlen a Kassák Lajosról szóló kritikája, amelyben Kassákot a proletármozgalom demagógiájának teljes vértetében számoltatta el⁵³, a szocialista mozgalom apostolaként aposztrofálta, mondván, a mozgalom tette lehetővé számára a tanulást, a lakatosinasságnak az írói mesterséggel való felcserélését, amit Kassák nem a mozgalmisság eszméjének lombosításával hálált meg, hanem a progresszív irányban indult művészetét saját individualizmusa és formaművészetének esztétizmusa szolgálatába állította. Herceg burkoltan még Kassák tehetségét is megkérdőjelezte, művei közül pedig életrajzának adott igazán átmenő osztályzatot. „*Kortárok közé szorított egyénisége*”-ről beszélt, hangsúlyozván, hogy „*szocializmusa nem osztályharcos jellegű, hanem önmagát fejlesztő eszköz volt*”, és ennek folyományaként – a mozgalmisság értékrendjének védelmében! – Kassákon a művésszel szemben a világmegváltót kérte számon! Tegyük hozzá, ugyanebben a számban *Louis Aragon A bázeli harangok* című művében a 100 %-ig irányregényt dicséri – benne a tiszta irodalmat, a makulátlan művészetet és az elfogulatlan társadalomrajzot!

A következő esztendőben, 1936-ban egyetlen bírálata jelent meg⁵⁴, az is a *Kalangyában*, és ebben említi első ízben a *couleur locale* elvét, Nyíró József és Tamási Áron munkái összevetésének vonzaskörében.

Herceg csupán elvéve írt honfitársai könyveiről – gyakrabban a már halott Szentelekyről, vagy például a már korábban is feledésbe merült Jovánovich Leáról, aki úgyszintén halott már, amikor a „szociális” irodalom buzgó pártfogója az istenkeresés prózaverseiben a forma tökéletességét és a tartalom kiegyensúlyozottságát fedezte fel egy igazán soha nem méltatott kötetben. Dilettáns költő – szögezte le Herceg –, aki magában fedezte fel a művészetet.⁵⁵ Cziráky Imrével már nem bánt ilyen kegyesen, igaz, könyvéről nem idehaza, hanem a *Nyugatban* írt⁵⁶, ahol alig egy flekken ostorozta annak felszínességét, igénytelenségét, mégis – ismét elnéző engedékenységgel – bizalmat szavazott a szerző becsületes szándékának, műve – természetesen vajdasági – „közönségfogó” szerepének, és ezt az engedékenységet később, a *Kalangya* szerkesztőjeként meg is erősítette.

A vajdasági költők közül egyedül Dudás Kálmánról⁵⁷ írt leplezetlen lelkesedéssel, benne fedezvén fel a Délvidék nyújtotta táji és szellemi hatást, és hangsúlyozván, hogy „*ő – és egyedül ő! – a Délvidék költője lehetett volna*”. A feltételes mód a mondatban arra utal, hogy Dudásnak a *Vád helyett* című kötete – annak ellenére, hogy majdnem minden verse a Délvidék 1941-es visszatértét, felszabadulását ünnepli –, már Budapestről szól vissza a Vajdaságba, mégpedig érezhetően a Nyugatosok modorában, vagyis, lényegében lemondva sajátos, otthonról hozott hangjáról. Vagyis, a vajdaságiak közül igazából csak halottakat és elszármazottakat dicsért meg Herceg!

A hercegi irodalomeszmeny megközelítésében kulcsfontosságú a *Bácska mint irodalmi nevelő* című esszéje⁵⁸. Ebben kerek percc szögezte, hogy sajátosan bácskai színek nincsenek, ergo a bácskai művészetnek sem lehetnek sajátos színei. Nem létezik sajátos bácskai lélek, ami átmenthető lenne a művészet eszközeivel, ellenben létezik bácskai szellem – valós néven nevezve: a materializmus helyi reneszánsza –, aminek a fejlődésében a tájnak és a kulturális hagyományoknak aligha volt beleszólása. „*A couleur locale mint irodalmi kifejező természetesen nemcsak színeket tükröz vissza, hanem egy egész determinált, szerves életet, amelynek alkotóelemei: szellem és lélek, tájhangulat és kulturális hagyomány*.” Összinte leszámolás ez az esszé a bácskai irodalmi természettel, ami vagy „*vaskos naturalizmus*”, vagy „*a világirodalomnak sehova nem tartozó hajtása*”, vagy pedig „*jámbor, műkedvelői kirándulás*”.

Pedig van bácskai művészet is! – szögezte le mégis Herceg, és ennek archetípusát Kosztolányi, Csáth, majd Szirmai műveiben fedezte fel és éllette ősszinte rajongással.

Szerinte a bácskai művészet alapja a véres valóságú, meztelen, kemény anyag, hiszen itt a természetnek nincs semmilyen metafizikai emléke, ahol minden külsőség, a szín, a szépség, a hangulat lekopott az életről. Ez a bácskai művészet – állítja Herceg –, „*nem szín, nem hangulat, nem a szív játéka, nem a lélek számyalása, táji szépségek tükörképe, hanem a szellem megnyilatkozása*.”

Midőn azonban nagy csalódásokkal visszatért az 1936 és 1938 közötti budapesti tartózkodásáról, mozgalmi elveit maga mögött hagyva, felfedezte – a mégiscsak létező – bácskai színeket. „*Amilyen hévvel hirdette meg Herceg János Budapestre távozása előtt azt, hogy az irodalom a munkásmozgalmi harc eszköze, olyan intenzitással vallotta meg hazatérte után a szülőföldje iránti hűségét*” – írta monográfiájában Toldi Éva.⁵⁹

A *Kalangya* szerkesztőjeként kénytelen nyíltszíni állásfoglalásával is tanúsítani, hogy a korábban elvitatott *helyi színek*, mint bácskai jellegzetességek valóban léteznek – és itt Draskóczy Ede véleményét⁶⁰ is osztja, miszerint a vajdasági magyar irodalom az egyetemes magyar irodalom körébe tartozik, de egyedi jellegzetességekkel bír –, hiszen erre az irodalomra mindenképp előtt a kisebbségben levés állapota és éppen korábbi gyökértelensége *kell*, hogy rányomja bélyegét. Különös módon azonban még ekkor is külföldi példára kénytelen hivatkozni a tájjellegű irodalom megteremtője eszményi alakját körvonalazva. *Irodalmunk és annak pártfogói* című szövegében írja a következőket⁶¹: „*Tagadom, hogy ennek a vidéknek nincsen egyéni s minden más magyar tájtól elütő jellegzetessége. A mi Bácskánk legalább olyan gazdag, színes, mint Erdély, csak az írókat kell megkeresnünk, aki itt találja meg a tájjal a harmonikus hangját, akinek lesz annyi igénye, mint Ramuznek⁶², hogy ne kívánjon se gazdagságot, se tekintélyt, sem elismerést, csak híven és bátran kifejezze mindazt, amit lát, érez és elképzeli*.”

Korai kiábrándultságát azonban nem csupán a vajdasági tájra, irodalomra és művészetre vetítette rá, hanem az egész európai irodalmat is fölöttébb óvatosan szemlélte a közel háromévi budapesti tartózkodása után visszatért Herceg. *Az Európai költők antológiája* című kötetéről írt, *Örök költészet* című írásában⁶³ szinte egyetlen szó sem esik költészetéről, esztétikumáról, prozódiairól, stilisztikáról, miegymásról, hanem a szabadságvágy folyton jelenlévő ihletéséről, az európai civilizációban való mélységes csalódásáról. A kötet anyagában átfogott kétezer év határai közé helyezkedve írja: „*ami közbeesik, arról nem tudom: vegetáció volt-e, születéstől halálig tartó változat, vagy a Míndenség lüktetése*”.

Hogy a *Kalangya* szerkesztőjeként miért fordított hátat az itteni irodalom kritikai istápolásának, hogy miért nem irányította a vajdasági alkotók széttartó és leginkább hamvába holt törekvéseit, nem csupán annak a meggyőződésének a következménye, hogy a Bácskának, a Vajdaságnak nincsenek irodalmi hagyományai, a közönségnek nincsenek irodalmi igényei – a Magyarországon rég elismert, Baumgarten-díjas Fekete Lajos költő könyvéből 1931-ben huszonnégy példány kelt el a Vajdaságban –, és az írói ambíciókkal megáldott vagy megvert műkedvelők is előbb mű-élvezők, mint mű-teremtők, akik keze alól csak a véletlennek köszönhetően, ösztönös felismerés nyomán⁶⁴ kerül ki odafigyelésre érdemes munka, hanem annak a felismerésnek a folyománya is, hogy az írónak aligha lehet egyéb feladata a művészetben és a kultúrában, mint az írás maga. Erről *Egy felejthetetlen este* című írásában⁶⁵ számolt be, fölidézvén a három évvel korábban Pécsen töltött napokat. Akkor Tamási Áron, Mécs László, Reményik Sándor, Szombathy Viktor és Csuka Zoltán társaságában a többi – ősi hagyományokra építő és munkájával összehasonlíthatatlanul eredményesebben haladó – kisebbségi író arra biztatta Herceget, hogy „*Szervezzétek meg az ifjúságot és a népet, s akkor biztosítva lesz kulturális jövőtök*.” Az írás megszületéséig eltelt három év tapasztalatai alapján Herceg a következőképpen mondott le ennek a szervezésnek az illúziójáról: „*Szervezni népet, ifjúságot? – gondolok vissza a pécsi estére és a*

boldog rokonokra. Az én szerepem nem az. A festő a hegytetőn áll – így látom most –, a színeivel szép tájakat álmodik, síkságot, völgyet, vizet, embereket, a muzsikus hangszerével egy külön világot varázsol maga köré, én író vagyok... Békésen élni a tájban, amely a hazám, békésen élni a népek között, akik itt mégis a testvéreim, és újraálmodni azt a világot, amely körülvesz. Aztán odaadni mindent az ifjúságnak és a népnek, ehhez kérek az Istentől és a Sorstól erőt."

„Lebegek, mint tükrös buborék” – Szentelekynek ezzel a sorával metaforizálja Herceg a vajdasági magyar (író) léthelyzetét: a gyökértelenséget, a sehova sem tartozást.⁶⁶ A művészet „megejtő szépségei” és a környezet tunyasága között feszülő ellentét újra és újra feltörő felismerése ez, amiben a fiatal Herceg ugyan szívesen látta az „osztályrokonság” hiányát, de szemlélete előrejelezte a jövő remetei magányát, amelyben minden szervezéstől és szervezkedéstől távol, csupán az írásnak élt, a többi vajdasági donquijotetel együtt, de mégis külön énekelt.

III. Herceg János művészetszemléletének interkulturális vetületei

Az irodalomtörténeti vázlatból, majd az azt követő, Herceg János ifjúkori kritikai munkásságát összefoglaló fejezetből összefoglalva elmondható, hogy Herceg János a délvidéki magyar irodalom hármaskörével számolt: „*az a célom, hogy az utódállamok magyar irodalma kivétel nélkül beleolvadjon az anyaországéba, és gazdagítsa, növelje a magyar szellemiség egyetlen törzsockú fáját*” – tűzte ki maga elé 1927-ben; máskor „a világirodalomnak sehova nem tartozó hajtása”-nak nevezte; végül leszögezte, hogy a vajdasági magyar irodalom az egyetemes magyar irodalom körébe tartozik, de egyedi jellegzetességekkel bír –, hiszen erre az irodalomra mindenképp előtérrel a kisebbségben levés állapota és éppen korábbi gyökértelensége *kell*, hogy rányomja bélyegét. Más szóval, szerinte a délvidéki irodalom az egyetemes magyar irodalom körébe tartozik, s kezdetben ennek az egyetemes magyar irodalomnak az esztétikai mércéit rávetítve a honi termésre, szinte minden produktum izzadságszagú dilettantizmusnak tűnt előtte, de érezte ennek az irodalomnak a világirodalomhoz való kötődését, ugyanakkor a délvidéki irodalmat az éltető szárától elszakító, új, interkulturális kontextusba helyező trianoni változás szerinte kijelölte ennek az irodalomnak a sajátos fejlődési útját, amelynek során a környező, délszláv irodalmakba is, ha nem is gyökeret, de bár léggöyökert kell eresztenie. Innen az, hogy a *Kalangyába* és más lapokba, folyóiratokba író Herceg kezdetben, a polgári (értsd: citoyen) szemléletéből fakadóan a külföldi, „világirodalmi” szerzők munkáit (E. E. Kisch, Else Feldman, Jeszenyin, Emil Ludwig, Hans Fallada, Alja Rahmanova, Paul de Kruij, A. Nyeverov, Aragon stb.) ismertette olvasóközönségével, vagy az úgyszintén kisebbségbe szakadt nemzetrészek irodalmi fejlődésére, az elszakított országrészekben megjelentetett kiadványokra (Maksay Albert, Zsögön Zoltán, Tamási Áron, Nyíró József) hívta fel a figyelmet, később pedig teljes mellszélességgel a délszláv irodalmak felé fordult, és kritika- és esszéíróként, fordítóként a külön irodalmak egymás felé vezető útjait kutatta, felismervén, hogy tagadhatatlan a különböző népcsoportokkal való együttélés, a más nemzeti kisebbségekkel közös sors kultúraformáló hatása. A dolgozat további részében az értelmezhetőség kedvéért túllépünk a korábban említett *Kalangya*-perióduson, el egészen az ötvenes évekig, amikor már a *Híd*-ben fellépő ifjú nemzedék a régi, polgári irodalom „kriptaszökevényeként” utasította háttérbe az akkor alig negyvenesztendő Herceget, sőt el egészen a késő ötvenes évekig, midőn a nemzedékváltásban részt vevők már egymáshoz csiszolódtak valamelyest, kezdetét vette egy olyan alternatív értékrendszer kimunkálása, amely a centrum és a periféria interaktív kapcsolatában jelentősen visszahatott a múlt évezred utolsó évtizedeiben kialakuló, globális posztmodern kánonjára, a nomadizmusra, az intertextualitásra és a regionalizmus újszerű értelmezésére, amiről Szirácz Péter a következőket írta *A regionalitás és a posztmodern kánon a huszadik századi magyar irodalomban* című tanulmányában⁶⁷: „*A regionalitásnak ugyanakkor egy másik értelme is relevánssá vált a nyolcvanas-kilencvenes évek irodalmi diskurzusában. Ez pedig a regionalitásnak, mint a térségi interkulturális összehasonlításának a lehetősége. Az irodalmi beszédfórmának az a módja, amely színre viszi a sajátjának az idegenben és az idegennek a sajátban való dialógusát. Ezzel lehetővé teszi a nyelvi és kulturális határok és identitások problémájának, a periféria és a centrum dialektikájának újraértését.*”

Herceg János a *Híd*-, illetve a közvetítőszerpet nem csupán a centrum és a periféria, vagyis Budapest és a Délvidék, hanem a policentrikus összekapcsolódás igényével vetette fel a Trianon után elszakított államrészek irodalmi között, és ezekkel egyetemben, nagyon korán felismerte a délvidéki irodalom kötődési igényeit a világirodalom (ezzel mindenképp előtérrel az esztétikai igényességet hangsúlyozván, hanem a haladó szociális eszméknek nyitva kaput), legnyomatékosabban pedig a délszláv nemzetek irodalma felé igyekezett kalauzolni a Délvidéken maradt korszak – és a délszláv literatúráról szinte semmilyen ismerettel nem rendelkező olvasóközönséget. A szerb és a horvát nyelv által azonban nem csupán az eredeti alkotásokat ismerhette meg, hanem azok közvetítő nyelvként segítettek a világirodalom alkotásait is a maga és olvasói látókörébe emelni. E. E. Kisch: *Raj Amerike* című könyvét például a belgrádi Nolit 1931-es kiadásában olvasta és írt róla *A Mi Irodalmunk* hasábjain ugyanezen év február 8-án, „a modern reportázs” példáját éltetve benne, amely ugyan szerinte igencsak távol áll a szépirodalomtól és a művésztől, de mégis többre tartja a szavak és színek tömegét görgető szépirodalmi l’art pour l’art-izmushoz, mert a korszerű riport ezzel szemben mégis inkább szépirodalmi feladatot vállal, és lenyúl „az élet leplezetlen igazságaihoz”. Else Feldmann: *Der Leib Der Mutter* című „úgynevezett modern regény”-ét eredetiben (E: Prager Verlag, Leipzig – Wien) olvasta, és recenziójában (*Kalangya*, 1932. szept. 5.) a pszichopatológiai megnyilvánulásokban dúskáló történetből a szociális felkiáltójelet hiányolta, „*mert az ember nem érez szájalmat, hanem inkább valami utálatfélét ezekkel az öntudatlan és tehetetlenül vergődő beteg figurákkal szemben*”.

Ahogy nyomon követjük Herceg János publikációit a harmincas évek elején, szinte kizárólagos világirodalmi érdeklődést tapasztalhatunk. Szergej Jeszenyinről írt tudós megemlékezést (*A Mi Irodalmunk*, 1933. jan. 8.), majd Emil Ludwig: *Mussolini vallomásai* című könyvét ismertette – modern Néróként ábrázolva a ducét (*Kalangya*, 1933. 2. sz.), Hans Fallada: *Mi lesz veled – emberke?* című regényéről írt gazdag tartalmi kimutatást (*Jugoszláviai Magyar Újság*, 1933. jún. 30.). Az 1934-es esztendőben öt publikációja közül kettő volt világirodalmi tárgyú (*Rahmanova naplója*⁶⁸. *Kalangya*. 1934. 2. sz.; Paul de Kruij: *Akik életünkért harcoltak*. *Kalangya*, 1934. 9. sz.), 1935-ben hét írását jelentette meg, amelyek közül ugyancsak kettő volt világirodalmi témájú (A. Nyeverov: *Taskent. Reggeli Újság*. 1935. ápr. 28; Louis Aragon: *A bázeli harangok*. *Kalangya*. 1935. 7. sz.). A következő, 1936-os esztendőből egyetlen írása maradt fenn, majd 1937-ből egy se. Aztán 1938-ban, a megjelent nyolc szövege közül hat vagy közvetlenül, vagy közvetetten a jugoszláv irodalommal kapcsolatos, és ettől kezdve töretlen a délszláv literatúra iránti vonzalma, és annak ismertetésére irányuló köteleességérzete.

A jugoszláv irodalom népi vonatkozásai című, a centrumnak szánt, a *Kelet Népe* 1938-as első számában megjelent tanulmányában Közép-Európa akkor legfrissebben egyesült irodalmáról azonnal leszögezte, hogy külön hagyományokon, lélek- és tájhangulatokon nevelkedett irodalmakról van szó, amit egyfelől a bizánci, másfelől a latin kultúra istápol. Hiába van ugyanis – írja Herceg – vérségi kötelék a szerb, a horvát és a szlovén nép között, „*egy nemzet kultúrájának a kialakulásában a hagyományoknak, a nyelvnek és a vallásnak jut a legfőbb szerep*”. Éppen ebből eredeztethető, hogy a szerb nép az ortodox-pravoszláv vallásánál, illetve

annak archaikus nyelvénél fogva „öncélűbb”, és irodalmuk születése is a nemzeti religió misztikumát adja, az évszázados török elnyomás következtében szinte teljességében a népköltészetre szorítkozik, míg a horvátok és a szlovének esetében a latin kultúra integrálódik (vagy inkarnálódik) a nemzetben. A három irodalom közeledése a török háborúk következménye⁶⁹ – érvel Herceg –, a szerbeknél ekkor jelentek meg a testvériségről szóló és a szláv győzelemről álmodozó hősi énekek, eposzok, a guzlicások dalai, amelyek felváltják a misztikus költészetet és az egyházi prédikációkat, majd a horvátok és a szlovének közé is eljutva elhalványítják az ottani civilizáció „primitív idilljeit”, a pásztortjátékokat, a trubadúrköltészetet, a misztériumjátékokat. Az ismertető tanulmány páratlan tömörséggel foglalja össze a délszláv irodalmak gyökereit: a dubrovnikai Ivan Gundulić *Osman* című eposzát, a felvilágosodást hirdető Dositej Obradovićnak a népi irodalom megteremtését célzó programját, Vuk Karadžić monda- és népdalgyűjteményét, a szlovén Jernej Kopitarral készített szláv szótárát, a Vuk által megfogalmazott nyelvi törvényszerűségeket a horvátokkal is elfogadható Ljudevit Gaj *Danica* című lapját, s Montenegrót se feledve, Petrović Njegoš hőskölteményét, a *Hegyek koszorúját*. Az ismertetőből kitűnik, Herceg őszintén tiszteleg a romantika korában tevékenykedő Vuk Karadžić⁷⁰ munkája előtt⁷¹, aki a kilencven százalékban írástudatlan szerbségnek megadta a saját nyelvén való megszólalás lehetőségét, a 47 ezer szavas szerb–horvát szótár, az új nyelvtan, a fonetika ortográfia kivonta a pánszláv mozgalmat a szlavofil hatás alól és lehetővé tette a nemzeti irodalmak önálló fejlődését. Még a tanulmányírás idején is azt látja, hogy a szerb „*népben még mindig erősebben élnek emlékei, mint a civilizáció produktumainak csodálata. Európa nagy madara kint szorult a Dinári-hegység külső falán*”, ám mindenek előtt Bora Stanković és Ivan Cankar műveivel példálózva abbéli bizalmát is kifejezte, hogy „*amit ma primitívnek és balkáninak hívunk, az meg fog izmosodni, fényt kap, és tisztaságának varázsa lesz, mint minden önmaga erején élő nemzetnek*”.

Ivo Andrić⁷² hajdani Boszniájában Herceg Tamási Áron Erdélyére ismer, hangsúlyozván a taine-i miliőelmélet igazságát, miszerint „*az ellentmondások szintézise, s összefogó, egyetlen nagy hatalom mégis maga a táj*”, és ennek fényében szögezheti le a két világot egymáshoz közelítő, egymásba átmosó, de külön is választó gondolatait: „*Bosznia tájhangulata körülbelül egyezik Erdélyével. Az erdős hegyeket itt is, ott is kecskepásztorok, vadászok, mészkeőfőjtő és szénégető szegény emberek lakják. De amíg Erdély kultúrájában, hagyományaiban és politikai fekvésénél fogva is mindig egy zárt szigetet képezett, addig Bosznia sohasem tudta elzárni kapuit az idegen hatások elől. Ő volt az a kicsiny pont, amelyen Európa megütközött a Balkánnal. [...] A szláv, muzulmán és katolikus egyház benne egyforma szívóssággal küzdött egymással.*”

Ez az a sokszínűség, amelynek homogenizáló hatását Herceg írói megfogalmazás tétjeként jelölte ki maga elé a *Cél és vallomás* című önéletrajzi vallomásában (Kalangya, 1938. 10. sz.): „*Nekünk nemcsak a művészi tökélyre kell törekednünk, hanem elsősorban népünket, környezetünket kifejezni. Kialakítani magunkban a vajdasági népi tudatot, a vegyeslakta vidék tarkaságának, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét.*” Miként Herceg a maga szélsőséges, de mindenképpen pozitív tartalmú⁷³, ám megvalósításában olykor radikálisan irodalom-ellenes⁷⁴ regionalizmus-programja fényében felismerte Andrić Alija Džerzelezenek és Tamási Ábeljének a rokonságát, úgy állította Bori Imre kettőjük mellé Herceg Kekez Tunáját.⁷⁵ Herceg ekkor már teljesen tisztában volt a centrum és a periféria problematikájával, világos volt előtte, hogy kisebbségi íróvá való szegődése lemondást követel, és erőfeszítést, hogy a maga elé kitűzött horizont ne a világirodalomra vetüljön, hanem meg kell elégednie a perspektívát leszűkítő feladatvállalás nyújtotta lehetőséggel. „*De ehhez nemcsak tehetség kell, testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért*” – panasolja fel, vagy éppen rezignáltan szögezi le, ma már nem tudhatjuk. Azt azonban ugyanebből a vallomásból olvashatjuk ki, hogy Herceg 1938-ban, a kisebbségi író feladatvállalásával egyetemben *nem* a polgárság színeiben kívánt megnyilatkozni, sőt, egyenesen elvetette ennek lehetőségét. Szerinte ugyanis a polgár elutasító magatartása érdeklődési körén kívülre zárja az úgynevezett helyi, egy kis szabadsággal mondhatnánk, regionális irodalmat, ugyanis ez az irodalom sem térben, sem időben nem üti meg a polgár „vastag fülét”. Persze, hiszen aki egyszer már a világ pulzusán tartotta kezét, még ha parvenü modorban is, mi érdekességet lelne a szerb, a horvát, a magyar, német és zsidó városi homogenitáson, amikor maga is ebben a közegben élt, ha nem auctora, akkor auctora volt annak a létélménynek, amit Herceg, maga is sváb és francia őstől származó, a magyar virtust a Herczeg nagyapától, a cirill betűket Karle nagyapjától tanuló gyermek – kiváló irodalmi szaglással – a transzlokalizmuson túlmutató regionalizmus letéteményeseként fogalmazott meg. Tudta, hogy a Szenteleky által meghirdetett couleur locale elv nem hozta meg az áhított homogenitást, a programhoz csatlakozó írók csak idegen neveket hoztak műveikben és szerb dalokat magyarosítottak, ugyanakkor meggyőződése volt, hogy a vajdasági kultúrának nem a világpolgár, hanem a nép az őrzője, valahogy úgy, mint a vajdasági szerb irodalomban. Herceg nem magyar, hanem „bátyus” származása ellenére olyan vitalitással és vehemenciával vállalta magyarságát és vajdaságiságát, mint ahogy annak idején a vajdasági szerb intelligencia, Vasa Stajia, Jovan Popović, Mladen Leskovac igyekezett bizonyítani, hogy Petőfi és Ady nemcsak a magyarok ügye, költészetük az egész Duna-mente közös kincse. Még ugyanebben az esztendőben, Szenteleky Kornél halála után öt évvel kelt vallomásában⁷⁶ arról írt, hogy a vajdasági szemléletű írónak éppen a táj (és a vele együtt adott emberi kapcsolatok) nyomán így kell magáénak tudnia Steriját és Ignjatovićot, és a magas kultúrával szemben a népi kultúra elsőbbségét hirdető Karadžić, mert a vajdasági élet lehetőségét az itt élők demokráciája és testvérisége szavatolja. Ezért állította, hogy „*A Vojvodjanski zbornik mozgalma közelebb van hozzánk, mint bármilyen anyaországi mozgalom, ha nem is magyar, de vajdasági. Ez az egyetlen út, amelyen a vajdasági irodalom kibontakozását látom. Széles nemzeti horizontok helyett regionalitást!*” Vajdaságról mint sajátos területéről beszélni magyarul ekkor talán olyannyira idő előtti volt, mint szerbül 1922-ben, amikor Vasa Stajia a *Nova Vojvodina* című folyóirattal hirdette ugyanezt a regionalizmus-igényt. A polgári szemlélet torzulásával⁷⁷, a bezáródásnak a belterjességgé való alakulásával való kezdeti hadakozásait, a szociális érzékenységre való intései mellett Trianon után közel két évtizeddel leplezetlen mondatokban hangsúlyozta: „*Mert még mindig nem találtuk meg önmagunkat. Még mindig tele vagyunk hazugságokkal, »kultúrfőlényekkel«, csalfa ábrándokkal, mellet döngető, de suba alá búvó szájas magyarkodással és írónk mindezeknek a kliséivel... és meneküléssel a valóság elől. Vannak itt még olyanok, akik internacionális eszményképeket kerestek, »általános emberit« s, hogy itt mi mindennek kellene emberinek lennie, azt nem veszik észre.*” A Trianon utáni vajdasági polgári szemlélet az új államformációba való kerülést követő első évtizedekben se nem követelte a térség sajátos irodalmának megteremtését, se nem támogatta azt, nem is vett róla tudomást, hanem elnézett messze a távolba, s az elérhetetlenre irányuló nosztalgiját tüzelte csak magában. Ez egyébként korábban se állt érdeklődésének homlokterében. Az 1906-ban Vértesi Károly elnöklétével alakított Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaság is inkább nem akart lemaradni a kulturális fejlődésben más vármegyék mögött, mint magát az irodalmat istápolni. „*A köztudatban akkor még úgy élt az író, mint a nemzeti művelődés legfontosabb tényezője. Hogy tehetséges volt-e, azzal abban az időben nem sokat törődtek Bácskában. Ha mellékesen úriember is volt, minden ajtó kitárult előtte, és előadását udvariasan meg is tapsolták. A polgárisodási vágy megelégedett a külsőséggel, a lényeggel nem sokat törődött.*” – írta erről Herceg az *Irodalmi társaság a régi Bácskában* című tanulmányában⁷⁸. Az irodalmi estek pazar lakomákba torkolló rendezvények voltak, amelyekről a hírlapok nem a költői teljesítményt, hanem az egymás köszöntésére mondott tósztokat jegyezték fel, és a külsőségekben merült ki az ünneplés: Bezdánban lovasbandérium, Hódságon tűzoltózenekar

várta a Társaság íróit. Bácsország olyan távol esett a központtól, hogy ott az irodalmi életnek pusztán a habja csapódott le. A polgárságnak az a csoportja, amely nem kapaszkodott a centrum irányába, hanem megmaradt a Vajdaság területén, a szociális átrendeződés következtében, pozícióját és jövedelemforrását veszítve nem is rendelkezhetett be másra, mint a túlélésre és a nosztalgiazásra. A falusi parasztság szociális szigetleté folytán – Herceg szemléletében – hagyományörző és hagyománymegújító: szociális helyzete ugyan gyűrűt von e réteg köré, ám e határ csak a városi proletártól és a polgártól rekeszti el, a nép (ebben a szemléletben a parasztság és a falusi lakosság) inkább kultúrájába fogadja a más nemzethez tartozók szokásrendszerét, lexikáját, táncát és dalait, mert az számára természetes, mint hogy pénzért földjé „népi” mivoltát és a városi életformát öltse magára, mert az erkölcssten. Nem a népviselet selyemharisnyára és kosztümre cserélése az amorális, hanem maga a tett, az egyik életformának a több pénz reményében való elhagyása és egy másik magára öltése. Ezt a szociális és társadalmi érzékenységet tükröző éles elkülönülést Herceg 1938-ban az író szerepkörének regionális specializációjával kívánta áthidalni: „E törvény alól csak az író lehet kivétel, akinek az életformája, ha polgári is, de tudatában ott élhet a népben, megszívhatja magát tápláló nedveiből, hogy a másik parton eresszen lombokat.”

Nem érdektelen szemléltető párhuzamként megemlíteni a hatékony regionalitás létrehozására tett kísérlet erdélyi változatát, a transzszilvanizmust. Pomogáts Béla *Az erdélyi gondolat az ezredfordulón*⁷⁹ című tanulmánya szemléletes összefoglalót ad a kérdéskörrel. Pomogáts idézi Kós Károlynak az 1921. január 23-án, tehát még nagyon röviddel Trianon után közreadott, *Kiáltó szó* című röpiratából a történelmi és irodalmi öneszmélés szempontjából fontos, és egyben a centrum-periféria viszonyát felismerő és rámutató részt: „A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs, és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogyan is akarja akármilyen akarat, lesz örökön-örökké.” A Kós által majd felélesztett Transzszilvanista eszme, az erdélyi gondolat végső soron nem nyert pontos fogalmi meghatározást, de közös magatartásményként, munkaprogramként, a „védekező kollektivitás” (Babits Mihály) fegyvereként működött. Alaptételét Kós az 1929-ben Kolozsvárott közreadott, az *Erdély – Kultúrtörténeti vázlat* című munkájában fogalmazta meg, amely szerint „úgy ábrázolta Erdélyt, mint sajátos földrajzi, történelmi és kulturális egységet, amelynek népei: a magyarok, románok és szászok nemcsak »anyanemzeteikkel« tartottak fenn szoros kulturális rokonságot, hanem az együttélés több évszázados hagyományai folytán élénk művelődési kapcsolatba kerültek egymással is. A három erdélyi nép viszonylagos egyensúlya hozta létre autonóm kulturális fejlődésük lehetőségét. Ennek során a három erdélyi kultúra egymásra is állandó hatást gyakorolt.”⁸⁰ Tekintettel, hogy az erdélyi gondolat mibenléte nem került ideológiai megfogalmazásra, megnyilvánulása szerzőtől szerzőig különbözött: „az a változat, amely leginkább Kuncz Aladár és Ligeti Ernő nevéhez köthető az erdélyiség európai, egyetemes lelki tulajdonságait tekintette meghatározónak, a Kós Károly, a Reményik Sándor és Áprily Lajos nevéhez fűződő változat a történelmi Erdély sajátos hagyományait emelte ki, Makkai Sándor a kisebbségi lét erkölcsi minőségét tartotta fontosnak, Nyíró József, Szentimrei Jenő, Tamási Áron és általában a székelyek az erdélyi (székelyföldi) népi hagyományban és kultúrában találták meg a transzszilvanizmus forrásait.”⁸¹ Végül hadd idézzem Cs. Gyimesi Évának a *Gyöngy és homok* (1991) című tanulmányorozatából a témát összefoglaló néhány gondolatát: „Eredeti szerepe szerint ez a transzszilvanizmus válasz az erdélyi magyarság helyzetében előállott változásra: a Trianon utáni kisebbségi létre, az anyaországtól elszakított nemzettöredék új politikai adottságaira. Ebben a helyzetben kellett a kisebbségi magyarság helyzettudatát megfogalmazni, és – ami talán még sürgetőbb volt – újrafogalmazni, megerősíteni nemzeti azonosságtudatát. [...] A transzszilvanizmus szellemi-erkölcsi védekezés, pozitív válasz volt az elnyomatás, az elhagyatottság negatív következményeivel szemben, minthogy segített erkölcsileg elfogadtatni azt a helyzetet, amelybe az itt élő magyarság került. Mindenekelőtt az volt az ideologikus funkciója, hogy szükségből erényt kovácsoljon: a hátrányt mintegy előnynek mutatva, a kisebbség magárautaltságát az önállóság szép lehetőségeként, a sajátos értékeremtés esélyeként mutassa fel. [...] a transzszilvanizmus nem a kisebbségi helyzet és alapérdekek józan tudatosítása volt, hanem »hit és aspiráció«, vágyalom, amely hamis valóságképet konstituált. Az érvül használt történelmi tények mind csupán részizgaszágok, melyeket az író-ideológusok túláltalánosítottak, hogy elfedjék velük az egyéb, főleg negatív történelmi tényeket.”⁸²

Említettem már, Herceg János a második világháborút megelőző években, a jugoszláv – magyar közeledés esztendeiben a Vajdaságban minden anyaországi kapcsolatnál fontosabbnak ítélte a vajdasági mozgalmat, az itt élő népek egymáshoz való közeledésének programját. Pedig a kisebbségben élő magyarságnak vajmi kevés beleszólása lehetett ebbe a folyamatba. Németh László asszimilációs és disszimilációs elmélete kapcsán⁸³ azt észrevételezi, hogy minden rendben lett volna, ha 1848 után a magyar parasztságot emeli az állam a középosztályba és a jövevényeket helyezi paraszti sorba, minden valószínűség szerint a saját időszzerű helyzetének analógiájára, mert a *Kalanyának* ugyanebben az 1940/6-os számában Feketekuty Béla könyve⁸⁴ kapcsán szinte természetes tényként észrevételezi a kisebbségi sorssal együtt járó peremreszorultság politikai megnyilvánulását: „Mi, kisebbségi magyarok örömmel és kettőzött figyelemmel kísérünk minden ilyen irányú megnyilatkozást. Még akkor is, ha sem mint résztvevők, sem mint közvetítők nem szerepelhetünk a két ország közeledésében. [...] A jugoszláviai magyarságnak nem szabad ünneprontónak lenni, s nem szabad felhozni sérelmeit, kívánságait a közeledéssel kapcsolatban, ha tudatában is van annak, hogy milyen eddigi viszály és hűvös tartózkodás éppen miatta volt meg a két ország viszonyában. [...] Nekünk pedig húszéves kisebbségi sorsunkban a türelem jutott osztályrészül.” „Az itteni magyarság nem szokott hozzá az önálló élethez; kezdeményező szerepe sohasem volt” – tette hozzá egy másik helyen.⁸⁵ Mi mást érthetünk ki ezekből a sorokból, mint azt, hogy Hercegnek a jugoszláv irodalmak iránti érdeklődése a kisebbségi sorba kényszerültség által indukált kényszerpálya volt, az egyedüli vállalható feladat, amit a kisebbségi (polgári) értelmiségi vállalhatott? Hiszen a saját sorsába való beleszólás igénye is kockázatos kíváncsi volt a kisebbség számára, sőt, ugyanebben az időben a többségi nemzethez tartozók se sokat kacsingathattak külföld felé. A jugoszláviai magyar kisebbség létere messze a földrajzi koordináták alá szűkült, a középiskolákat bezárta a jugoszláv hatalom, a Pribiević-féle névelemzés pedig az itteni magyar gyerekek kétharmada előtt zárta be a magyar elemi iskolák kapuit⁸⁶, a Belgrádi Rádió hangjátékaiban pedig megcsontosodik Zsuzsa, a magyar cseléd lány alakja, akinek bárgyúsága és otrombasága és lelkületet sértő generalizálása ellen csak a jóérzés tiltakozhat, de a remény és csüggedés kettős vonzásában élő kisebbségi nem. A második világháborút követően kísérteties egybevagósággal ismétlődtek meg a Trianon utáni tapasztalatok: a háború elsodorta a vajdasági magyar értelmiség kétharmadát, a megmaradt réteg pedig nem sorolta szellemi szükségletei közé a vajdasági magyar irodalom létét segítő és egyben bizonyító törekvéseket, például egy folyóirat meglétét. A kisebbségi kutató (vagy inkább nevezük kultúrmunkásnak) nem, vagy csak nagyon nehezen férhetett hozzá olyan adatokhoz, amelyek a Vajdaságnak a magyar nemzeti, vagy magyar történelmi jellegét bizonyította. Amennyiben erre mégis alkalma nyílt, kutatásainak eredményeit már nem tehetette közzé, ugyanis a kisebbségi politikát ellehetetlenítő 1929-es diktatúra után a cenzúra nem engedélyezte az ilyen publikációk kiadását. „A közös múlt csak emlék, a közös jövő – végzet” – idézi Herceg egy német származású magyar önvallomását,⁸⁷ és megértéssel bólint rá arra a polgári

asszimilációra, amelynek következménye, hogy semmi se különbözteti meg az asszimilált és a törzsökös magyar polgárt egymástól, az előbbit „*semmi sem fűzi többé fajtájához, lélekben, nevelésben és gyakran testben is teljesen beleolvadt a magyarságba*”. Arra azonban nem találunk utalást írásaiban, hogy amit üdvösnek tartott a magyar asszimiláció szempontjából, azt jóváhagyta-e volna a maga kisebbségi helyzetében, vagy meghunyászkodva, de kitartott volna a nemzeti önazonosság megőrzésének és egymás megismerésének a programja mellett. Bizonyára ez utóbbiról lehet szó, ugyanis ugyanolyan lelkesedéssel fogadta Madách tragédiájának szerb fordításait, mint a délszláv írók műveinek magyarországi megjelentetéseit. Ezen túlmenően azonban a Vajdaságnak mint sajátos tájegységnek a megismerését tűzte ki a maga és a többi délvidéki magyar író irodalmi feladatául: „*Én hiszem, hogy előbb-utóbb a délvidéki magyarság is felébred kulturális ájultságából, és ugyanolyan érdeklődéssel vesz körül bennünket, mint elődeinket, a régi bácskai írókat. De bennünket most már az időhöz és kötelességeinkhez híven csak e vidék feltárásának, újjáélesztésének, kulturális feltérképezésének szempontjai vihetnek közösségi munkára. E szempontok nélkül nincs szükség irodalmi társaságra, nincs szükség külön irodalomra sem, e szempontok nélkül boldoguljon mindenki úgy, ahogy tud, s ahogyan az*

Isten megengedi.”⁸⁸ Ugyanakkor, az immáron újra megváltozott körülmények között, a Bácska magyar közigazgatása idején Szent István intelmeinek fényében maga akarja egy akolba terelni, egy pásztor botja alá keríteni az akkor kisebbségbe került szerbeket, németeket, románokat és szlovákokat, nagylelkűen még azt is megkockáztatva, hogy Trianon után a vajdasági szerbség veszített igazán, hiszen Újvidékről Belgrád elszippantotta az értelmiséget, míg a huszonhárom év kisebbségi lét megvilágosította a vajdasági magyarokat, akik Pest közelsége és a maguk patriciusi renyhésége folytán korábban nem éltek a kezdeményezés lehetőségével, és a kultúrjvak fogyasztására rendezkedtek be, egyszerre rátaláltak az önszerveződés formáira és erősödni kezdtek.⁸⁹ Kicsit furcsa érvelés, de csak az ehhez hasonló tépelődések tarthaták egyensúlyban Herceg János gondolkodását, aki nem törleszkedett és nem is panaszkodott se 1942 előtt, sem utána, idegenből hazatérként sem. Szembetűnő például, hogy a *Kalangya* szerkesztőjeként 1944-ben Zombor és Baja végső soron eltérő irányú testvérfejlődését taglalta, számba vette Ady szerb–horvát fordítóit, külön tanulmányban elemezte Ady helyét a délszláv irodalomban, életrajzi ismertetőt írt a bajai születésű, ám távolról sem magyarbarát, ráadásul epigon-gyanús Bogoboj Atanackovícról, s meleg hangú nekrológot jelentetett meg Jovan Dueiaról. Mi ez, ha nem az eleve adott kétlakiságból fakadó híd-szerep aktív vállalása? Herceg a *Kalangya* munkatársaként, majd a Bácska magyar közigazgatása alatt szerkesztőjeként egyaránt azt vallotta, hogy a nemzeti konglomerátum, a népek, nyelvek, kultúrák diaszporikus találkozása csakis egy interkulturális ötvöződésben oldódhat fel, amit egyes szerzők, egyes művek meg is teremtettek, anélkül, hogy ezt a szükségyszerűséget bármilyen elmélet, vagy politikai sugallat tudatosította volna bennük.⁹⁰ Ebből a felismerésből származik Hercegnek a „népi”-sége való esküvése: az együtt és egymás mellett élők időtlen idők óta úgy éltek, ahogy azt a különböző fordulatok után szólamokban kívánta számukra előírni a politika. Amivel nem egyszer szembefordult a gyakorlat, vagy éppenséggel az értelmiségiek éleslátása, szellemi rokonszenve. Erről a véresen valós szellemi összefonódásról írta Herceg az *Ady a délszláv irodalomban* című tanulmányában⁹¹ egyebek között a következőket: „*A magyar szabadságharcban a szerb irodalom legjobbjai: Djura Jaksic, Sterija Popovic, Jaša Ignjatovic mégis – szinte népükkel szemben – Petőfi oldalára álltak*⁹². *Nem politikai lépés volt ez részükről – mint ahogy Petőfi sem politikai ügyet látott a szabadságharcban –, hanem a lelki közelség és a szellemi nevelés eredménye. A szerb politika szírénei különben is a másik táborban fújták a kürtöket. De itt, nálunk addigra Vitkovics már bemutatta a szerb balladák szépségét. Milovan Vidakovic budai hónapos szobájában írta az első szerb regényt, amelyhez nemcsak a magyar példákat használta szorgalmasan, hanem a magyar tájat is háttémek, s a vándorköltő, Sima Milutinovic verseiben a guzlások hangja Vörösmartyéval ölelkezett. Ezután jött Petőfi, akinek ígérete oly erős volt a szerb írókra, hogy nemcsak költői származását figyelték lelkesedve, hanem átvették tőle a magyar szabadságeszményeket is.*” Herceg ebben a tanulmányban azonban nem csupán a magyar–szerb interkulturális kapcsolatokról⁹³ ered nyomába, hanem a szerb–szerb kultúrák közötti bipolaritás póluszcseréjére is felfigyel, amelynek során átértékelődik a centrum és a periféria viszonya: „*A századforduló idején a magyarországi szerb irodalom hangot váltott. Az a szellemi vérátömlesztés, ami Szerbia és a délvidéki szerbség között folyt olyképpen, hogy onnan jött a népi, innen ment az európai kultúra, lassan egészen egyoldalúvá alakult. Vuk Karadzic, a pásztorból lett filológus színreléptével a századokig elnyomott szerb népnek oly gazdag költészeti anyaga az irodalom forrása lett. Hamarosan egy erős nemzeti irodalom bontakozott ki a szerbeknél, s amilyen arányban izmosodott a felszabadult Szerbia irodalma, oly mértékben halványult a délvidéki szerb szellemi élet jelentősége.*” A magyar iskolát járt, 1848 nagy magyarbarátja, Jakov Ignjatovic, aki később nacionalista, sőt sovén felhangú történelmi regényeket és elbeszéléseket tett közzé (amelyekben azonban a szerb és a magyar vitézek vígan küzdöttek egymás mellett a megátalkodott ellenséggel szemben), 1854-ben, a Matica srpska folyóiratának, a *Letopisnik* a szerkesztőjeként szinte ugyanabba a helyzetbe csöppent, mint Szenteleky háromnegyed évszázad múltán. Ignjatovicnak szinte magának kellett teleírnia a folyóiratot, mert kevés volt a szerb olvasó, még kevesebb a szerb író: „*a mi irodalmunk olyan, mint az üvegházi télilert, árt neki a szél és minden zord idő. Ezért tanítanunk kell egymást, el kell viselni a tanítást, mert ettől még igazán jó barátok lehetünk*” – írta Ignjatovic, a lelkes szerb nacionalista, a magyar lokálpatrióta, a fölvilágosult európeér.⁹⁴ A Vajdaság népi és földrajzi egységének hiteles költői változatának megteremtése mégis a kor szerb irodalmára maradt, kezdve Bogoboj Atanackovictól Jakov Ignjatovicon, később Veljko Petrovici és Jovan Popovicig hömpölygött ez az epika.⁹⁵ Dolgozatomban többször jeleztem, hogy a jugoszláviai magyar irodalom párhuzamos kötődései közül különösen erős volt a Vajdaságban élő népek irodalmával való kapcsolata, az a szándék, amely Szenteleky Kornél és Debreczeni József fordítás-vállalkozásával, a *Bazsalikommal* kezdődően – és nem teljesen függetlenül a couleur locale elméletétől – a Vajdaság különfejlődésének, endogén lelkiségének és autochton gondolatvilágának tettenérését a népek és kultúrák együttélésének az egyéni és társadalmi reflexekben fellelhető nyomainak és eredményeinek a felkutatásában, a vidék és a központ kultúrájának közelítésében és a szülőföldnek mint irodalmi témának a feldolgozásában kívánta elérni. A folyóirat-szerkesztő, rovatvezető, a rádió irodalmi műsorainak a vezetője, a *Magyar Szó* irányadó esszéírója, a jugoszláviai magyar kiadótévékenység meghatározó személyisége, tudományos intézményeink, irodalmi és kulturális testületek, s nem utolsósorban a közélet megbecsült és nagykénti tagja, Herceg János irodalmi közszereplésének teljes ideje alatt ezen munkálkodott: „*Arra tanít – írta értekező prózájának értékelésekor Szelei István –, hogy szűkebb és tágabb közösségünk, tudati, szemléletbeli, lelki, érzelmi és értelmi rezonanciáit ne egymás ellenébe fordítva, hanem a zavaró hullámhosszak kiiktatásával kezeljük. Nem a különbségek letagadásával, hanem a kölcsönös »foghatóságuk« elősegítésével és tartalmaik humanizálásával.*”⁹⁶

Az egybehangzások, áthallások, egybemosódások, szellemi rokonságok és a fordításirodalom együttcsengése megkerülhetetlen jellemzője volt a délvidéki irodalomnak, amiről Herceg János 1958-ban így írt: „*Nagy válaszfal a nyelv, de vidékünk kétnyelvűségében – a béke, a türelem és a megértés ritka időszakaiban – csodálatos kölcsönhatások mutatkoztak, és olykor már-már egy egységes szellem kialakulását ígérték, minden politikai határmezsgyén túl: szokásban, életformában, szemléletben és a*

népek álmaiban is. De a költők külön utakon jártak, s a szülőföldnek ezt a lassan bontakozó szellemét, amelyről Vitkovics Mihály ábrándozott legendás kőrefája alatt, feloldották a maguk szélesebb nyelvi és nemzeti kultúrájukban, úgyhogy eredetére sokszor alig utal valami." 97 Ez a folyamat, ami egyébként a szocialista viszonyokra épülő, háború utáni társadalmi tendenciákban a megélhetési migráció, az egzisztenciális asszimiláció során a hagyománytörés kérésével sodorta el a népviseletet, a zárt közösségek szellemi javait, a nyelvi szigetek apadó forrásvidékét, Herceg Jánost is megingatta a regionalizmusba vetett hitében. Amíg 1958-ban még Veljko Petrovicban a legjelentősebb vajdasági regionalistát ünnepelte, igaz, akkor is figyelmeztetett a szellemi különválás, a különgondolkodás veszélyeire, négy év múltán már időszerűtlennek kiáltotta ki az egyébként mindvégig üdvösnek tartott irányzatot és a következőképpen intette író társait: „A jugoszláviai magyar íróknak itt van hát a helye, s ha el akarja kerülni a regionalizmus veszélyeit, akkor feltétlenül szakítania kell a retrográd romantikával, a táj mítoszával és megszólaltatni az új világ új emberének irodalmát". 98 Az intellemt retorikájának szólamszerűségét a szöveg születésének ideje kellőképpen magyarázza: a szocialista építkezés kiterjesztette szárnyait a szellem világa fölé is. A könyvesboltokban egyszerre megjelentek a magyarországi szerzők kötetei, az egyre több kétnyelvű fiatal számára hozzáférhetővé váltak a belgrádi és a zágrábi kortárs írók munkái, így a vajdasági magyar írók egyszerre olyan alkotókkal kerültek versenyhelyzetbe, akik kompaktabb nyelvi közösségekben működtek és esetleg tehetség dolgában is előbbre jártak. Innét az intés, hogy egyszer majd a vajdasági magyar író könyve is kijut a határon túlra, és akkor az ottani olvasót nem a szerző alkotói bravúrja, a szürrealizmus vidéki változata vagy a művész l'art pour l'art-izmusa érdekli majd, hanem a vajdasági ember új körülmények között szerveződő és kiteljesülő élete. Ezt kell az itteni íróknak megírnia – vagyis megintcsak a regionalizmus 99 Herceg hitvallása, csak a táj és az ember együttélését kiegészítette a korszellem modernizálódásával, más szóval, a társadalmi alakulás kiszolgálásával. Ez a szocialista lelkesedés ideig-óráig elhomályosította a vajdasági magyar írók élelését és öntudatát, nevük és hivatásuk mellől elhagyták a területi és nemzetiségi megkülönböztetést és jugoszláv íróknak vallották magukat, ám hamarosan arról kellett megbizonyosodniuk, hogy nyelvük korlátait nem törhetik át, és a jugoszlávizmus eszméje az író társadalmon belül is kezd köztársasági határok közé szorulni. Érdekes mód a hercegi gondolkodásban a hatvanas évek derekán ugyanez a befelé fordulás üti fel a fejét: amikor a Vajdaságból harmadmagával meghívták Kölnbe, hogy a szétszört magyarság helyzetéről tárgyaljanak, elutasítja a meghívást. Akkor, amikor Illyés Gyula az ötágú síp szellemében kérde, hogy „ki nem kapta fel kellemes meglepetéssel a fejét a kritikai fénycsóvákra, melyek mintegy oldalról csaptak a pesti centrumba Újvidék két magyar folyóiratából?”, Herceg látókörét leemeli Budapestről és a *Leányvári levelek* 27. darabjában 100 a következő véleményt fogalmazza meg: „Én megmaradok abban a hitemben vagy tévhitemben, ha úgy tetszik, hogy az írás szabadságát mindenekelőtt a magunk vidéki vagy kisebbségi, avagy »provinciális« felvetéséhez kell tartogatnunk." Itt megint az a Herceg János szólal meg, aki ifjúkori első recenzióiban a külföldi szerzők szociális érzékenységének hiányára hívta fel a figyelmet: a vajdasági magyar irodalomban adott volt már a szólásszabadság, az alkotói autonómia, sőt, tehetségek is akadtak, de sehogy se akart megszületni az a mű, ami teljességében ábrázolta volna a jugoszlávizmus kegyeiben új körülmények között nevelődő új ember eposzát vagy románját, s Herceg ismét arra kénytelen felhívni a figyelmet, hogy önálló alkotások szempontjából igencsak rosszul áll ez az irodalom: „Csak az esszében, az irodalmi élet széljegyzeteiben vagyunk bátrak, az önálló alkotás felelőssége hiányzik belőlünk. Nálunk ez az esztétikai kísérőzene túlharsogja a szólistát, s most már oly általánossá lett, hogy csak a dobok érvényesülnek, s azoknak gyakori hangzavarában a kísérletek. Nem a nagy vállalkozások, nem a feltárások és feltárulkozások igénye, hanem megint csak a tartalomtól független formai bravúr a ködevés és köldöknézés igézetében." 101 Herceg itt ugyan még a *Híd* forradalmi szerepe iránt hűségéből ragaszkodott volna valamiféle irányzatossághoz, ám már azt tapasztalta, hogy az értekező próza, s mindenek előtt az esszé kiszorította helyükből az autonóm művészi alkotásokat, az esztétizálás bebocsátást követel a versbe, a novellába, a regénybe, de még a képzőművészeti alkotásba is, magyarul a kritika megelőzte a művészetet és kívülről írja elő annak igényes mércéit, így az író leginkább ezeknek a mércéknek kíván megfelelni, minthogy önálló alkotás létrehozására igyekezne. Miként a dolgozat elején jeleztem, hogy kritika nélkül nem létezhet irodalom, Herceg János a hatvanas években addig az élményig jutott el, amikor a kritika – érzése szerint – fölibe kerekedett a szépirodalomnak, amely amennyire nem lehet a politika csatlósa, úgy nem lehet az esztétika szemléltető szertára sem. Ugyanakkor a vajdasági magyar irodalom keretei közül kitérő esszéírás – miként Illyés észrevételezte – rávetette fényét az egész magyar irodalmi köztudat alakulására. Ami mindebben Herceg szerepét illeti, ő mindvégig kereste a kapcsolatot az egyetemes magyar irodalommal, de határozottan szembefordult a beolvasztó törekvésekkel, és az önálló szellemi élet meglétét hangoztatta. Igaz, 1941 és 1944 között, amíg ő szerkesztette a *Kalangyát*, ez a külön utas program a lap súlyos anyagi és színvonalbeli leromlásába torkollott, bár emiatt nem is biztos, hogy kizárólag a regionalizmus pozitív elképzeléseken alapuló programját kell hibáztatnunk, hiszen a folyóirat munkatársainak nagy részét „elsodorta a háború”, újakat az ellehetetlenülő körülmények közepette nem tudott toborozni a főszerkesztő, és a *Kalangya* olvasótábor (vagy inkább vásárló és támogató közönsége) úgy érezte, hogy ismét nyitott előtte a centrum minden kulturális javához vezető út, a lap már nem vállal küldetést, nem kisebbségi szolgálatban áll, hanemcsak egy vidéki folyóirat, amit már nem kötelessége támogatni. A meggyőződésből és ugyanakkor kényszerből vállalt teljes regionalizmus programja 1944 szeptemberéig tudta fenntartani a dilettantizmus melegágyává váló folyóiratot, amelynek azonban bizonyos érdemeit a *Kalangya* monográfusa, Utasi Csaba is elismert: „Igazságtalanság lenne azonban feltételezni, hogy a *Kalangya* »fiatal szerkesztője« csak azért kereste lázasan a sajátos vajdasági lelkiség kifejezésének legalkalmasabb formáját, mert hite szerint irodalmunkat a továbbiakban a teljes regionalitás jegyében kell ápolni, s mert alkotók nélkül más utat nem is igen választhatott volna. Feltétlen híve volt a regionalizmusnak, azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy éppen a couleure locale jelentőségének ismételt és nyomatékos hangoztatásával tudott csak választalat húzni irodalmunk és a szédelgő mélymagyarkodás, az »örök magyar génusz csodálatos éltető sugarai«, a Nagy Ivánok ún. »felsőbbrendű magyar kultúrája« közé. Minél következetesebben törekedett a lokális jelleg érvényesítésére, annál inkább csökkent a *Kalangya* esztétikai színvonala, de egyidejűleg csökkent a magyar sovinizmus mérgező hatása is a lapra, úgyannyira, hogy idővel viszonylag független szigetté válhatott a folyóirat, mely nem élve vissza többségi helyzetével, Vajdaság ügyét kívánta szolgálni. A legszebb bizonyosság erre az lehet, hogy a háborús *Kalangya* sem fordított hátat a jugoszláv nemzetek irodalmának: Verseket közölt Jovan Dueiatól, Aleksa Šantiától, Anton Aškerctől, novellát Ivan Cankartól, Veljko Petrovictól, továbbá jugoszláv népballadákat, tanulmányokat a szerb nemzeti színházi törekvésekről Magyarországon, a magyarországi szerbek szerepéről az új szerb irodalomban stb., s emellett erejéhez képest figyelemmel kísérte a többi vajdasági nemzeti kisebbség gazdasági és művelődési életének múltját, jelenét is." 102

Az egyfelől Gerhart Hauptmann, Ch. F. Ramuz és Knut Hamsun, Ivo Andrija, másfelől Móricz Zsigmond, Bródy Sándor, Tamási Áron és Tömörkény István példáján éltetett, Herceg János által levezenyelt regionalizmus-konceptió még egyszer eljátszotta a maga katalizátor-szerepét a jugoszláviai magyar irodalomban, az ötvenes években, amikor az osztályellentéteket alapul vevő szocializmust fékezte meg és gátolta annak kizárólagos ideológiai-politikai irányelvű válását a művészetben. Ezt az időszakot követően joggal hangoztathatta magáról a korábban a széles horizontok elől mereven elzárkózó Herceg, hogy vajdasági, és ugyanakkor európai, egy

lokálpatrióta világpolgár, aki szemléletével és munkásságával a centrum és a periféria közé vont ritka fonatú, de mégis egybetartó hálót.

Jegyzetek

- 1 A dolgozat az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.
- 2 A délvidéki magyar kultúra és irodalom említésével jeleztem állásfoglalásom: ez a sajátos entitású kultúra és irodalom létezik, természetesen a maga elhatárolódásaival és kapcsolódásaival egyetemben. A kérdés történeti-poétikai vonatkozásaira a későbbiekben térek ki.
- 3 vö. Faragó Kornélia: *Térrányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 2001. 44. o.
- 4 Herceg János 1951. június 22-én a *Magyar Szóban* megjelent cikkében (*Irodalmi helyzetünkről*) úgy válaszolt arra az egyre nagyobb teret nyerő propagandára, hogy a Vajdaságban szabadságban alkotó íróknak köszönhetően ez az irodalom kilombosodott és kiállja a versenyt a többi magyar nyelvterület irodalmával, hogy „*mivel ma sokkal több magyar lap közöl irodalmat, a kézírathíányt elosztják a dilettánsok. Soha annyi dilettáns nem jutott szóhoz a vajdasági irodalom mozgalmában, mint napjainkban. [...] a vajdasági magyar irodalmi mozgalom nemcsak hogy nem fejlődik, hanem egyre mélyebbre süllyed a dilettantizmus mocsarában.*” Egy hónappal később, a *Híd* 1951. júliusi számában (*Cél és vallomás*) egyértelmű kishitűséggel kérdezte: „*Mi az, hogy vajdasági irodalom? Van ilyen? Vagy csak azért van, hogy a neve legyen?*”
- 5 Bányai János: *Mit viszünk magunkkal?* Forum Könyvkiadó. Újvidék. 2000.
- 6 Gereben Ferenc: *A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása*. Elhangzott a MTA Kisebbségkutató Intézetének a 2001. május 30-31-én megrendezett *Kisebbségi magyarság: nemzetiségi lét, identitás és önszerveződés városi környezetben és falun* témájú konferenciáján.
- 7 Hódi Sándor: *Zavarodott nemzettudat*. Aracs. 2001/1
- 8 Elhangzott a *Nemzeti kultúránk és irodalmunk kisebbségi körülmények között* elnevezésű, Szabadkán megtartott tanácskozáson, 2001. március 3-án.
- 9 Noha eddig bizonyosak voltunk, hogy minden esztétikai ítéletalkotás rászorul a közösségi legitimációra, és a recepció-kanonizáció-cenzúra hármasságában ez a közösségi olvasat érvényesül.
- 10 Utasi Csaba: *Boschan Sándor*. in. *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1994, 75. o.
- 11 A *Bácsmegeyei Napló*ban megjelent cikkeket idézi Utasi Csaba *Dettre János* című tanulmányában. *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1994
- 12 uo. 73. o.
- 13 Dettrenek korábban, 1922 decemberében Haraszti Sándorral volt vitája a „*még csak vágyakban szunnyadó vajdasági irodalom*” tárgyában. A jugoszláviai magyarság helyzetét szem elől tévesztő, és csak irodalmi szférában gondolkodó Haraszti *Irodalompolitika* című, 1920. december 10-én megjelent cikkében ki akarta utasítani az irodalomból a tehetetlen dilettánsokat, míg a szélesebb horizontokban gondolkodó Dettre december 13-i válaszában óvatosságra intett, rámutatott, hogy nem lehet ugyanazon mércével mérni a bimbójában érlelődő irodalomban és azokban az irodalmakban, amelyek mögött több évszázados autochton lombosodás teremt viszonyítási hátteret.
- 14 Kibédi Varga Áron: *Magyar-magyar kapcsolatok és az irodalom*. Mikes International 2001-2002. II. évfolyam, 2. szám. 8.o.
- 15 Ez a „hid-szerep”, vagy közvetítő-szerep a centrum-periféria szociológiai kapcsolat politikai vetületében 1989 után a nyugaton élő magyar írókra, értelmiségiekre vetült rá. A Kádár-korszakban a budapesti elvárás értelmében a nyugati írónak honvágyának kellett lennie a megfelelés érdekében; a rendszerváltástól neki kellett országával megismertetni a magyar kultúrát, és fordítva, Magyarországgal országának kultúráját.
- 16 Papp p Tibor: *Vázlat az irodalmi jugoszlavizmus körüli polémiák értelmezéséhez*. Kilátó. 2002. február 16.
- 17 Tomán László: *Egy nem létező irodalom lexikona*. Aracs. 2001/1
- 18 Kibédi Varga Áron. i.m., 8.o.
- 19 uo. 9.o.
- 20 Egészen pontosan: „A nemzetiségi irodalom helyzete sajátos, s az eddigi elméleti kutatás e különleges formáció identitását öt irodalomtörténeti kontextusban látja kiépülni. Ezek: 1. az önálló, saját fejlődési dinamika kontextusa, 2. az anyaország irodalmi kontextusa, 3. az aktuális államalakulat kontextusa, 4. a nemzetiségi irodalmak közötti kontextus, 5. az általános irodalomközi kontextus. Régióink egyik sajátos irodalomközi közössége a délszláv–magyar egymásra hatások és tipológiai összefüggések láthatatlan és laza szövevénye. Ezek az egymást átható kultúrák a tradíció, a konvenció és az innováció szempontjából elsősorban a Vajdaságban alakítanak ki sajátos irodalmi kontextusokat, de kisugárzó hatásuknál fogva egy tágabb térséget is kompakttá tesznek.”
- 21 Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 2000
- 22 *Márciusi zsoltár*. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1973. 173. o.
- 23 Az antológia a legyőzöttek és a legyőzők első közeledési kísérletének számított, és ilyen értelemben méltó fogadtatásban részesült úgy Belgrádban, mint Pesten. Érdekessége, hogy noha modern szerb költészeti antológiának számít, közölte a horvát Tin Ujevic, Guido Tartaglia és Gustav Krklec verseit is.
- 24 Mikes Flóris versei (F.J.J.)
- 25 Tóth Lajos ismertetőjéből, *Vajdasági Írás* 1928. szeptember 30.
- 26 Nánay Béla ismertetőjéből, V.Í. 1928. november 11.
- 27 Szentimrei Jenő kritikájából, V.Í. 1928. szeptember 30.
- 28 V.Í. 1928. szeptember 30.
- 29 Utasi Csaba: *A Kéve*. in. *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1994. 95. o.
- 30 Müller Lipót kritikájából, V. Í. 1928. október 21.
- 31 V. Í. 1928. november 16.
- 32 A nyájas olvasóból kritikus – a kritikusból nyájas olvasó. V.Í. 1929/2
- 33 Börcsök Erzsébet novellájával tett csupán kivételt.
- 34 Itt is tett egy kivételt, Lucia vadregényes tájon játszódó szerelmes története irányában.
- 35 Amiről Utasi Csaba később megállapította, hogy „*situációi mesterkéltek, előadásmódja karikatúrális és tendenciózus*”. *Ákácok alatt*. in. *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó. Újvidék, 1994. 115. o.

36 Herceg János, Majtényi Mihály, Aranyady György emellett azonban kétségbevonhatatlan tehetségéről tett tanulságot az antológiában megjelent elbeszélésével.

37 Havas Emil *Vicinális irodalom* című cikkében megtámadta Szenteleky koncepcióját és az egyetemes emberi, erkölcsi, esztétikai értékek mellett foglalt állást, féltvén Szentelekynek a hely szelleme iránti elfogultságától az irodalom művészi mivoltát, amire az antológia-szerkesztő a *Kalangya* 1933/7 számában válaszolva gyakorlatilag megvédte álláspontját, aminek maga a gyűjtemény nem tudott igazán megfelelni.

38 *Ákácok alatt*. in. *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó. Újvidék, 1994. 116. o.

39 Toldi Éva: *Herceg János*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1993. 58 – 59. o

40 Becskereki Szabó György kritikus, irodalomtörténész egyebek között a költő Fehér Ferencet és Major Nándort, az elbeszélő Németh Istvánt és Petkovics Kálmánt, az esszéíró Bori Imrét és Tomán Lászlót vonultatta fel a folyóirat e számában.

41 A jugoszláv írók harmadik kongresszusáról tudósító Herceg János (*A művészet alkotószabadságáról. Híd*. 1952 10. sz.) is B. Szabóhoz hasonló értelmezésben láttatta a vajdasági magyar író feladatát: „*A jugoszláv szellemi életnek egy része a vajdasági magyar irodalom is. A vajdasági magyarok történelmükben, kulturális és népi hagyományaikban talán jobban eltérnek Jugoszlávia népeitől, mint azok külön-külön egymástól, de a magyar dolgozó törekvései ugyanazok, mint a szerb, a horvát vagy a szlovén dolgozó törekvései, s ennél fogva a magyar íróra ezen a tájon ugyanazok a feladatok várnak, mint minden más jugoszláv íróra. Egy kisebb nyelvi egységnek, egy kisebb kulturális közösségnek vagyunk írástudói, népi és társadalmi egyenjogúságunk alapján azonban az egésznek szerves alkotóelemei. A vajdasági magyar íróknak is meg kell találnia a művészi alkotáshoz a szabad és független közlési formát, mert csak így érheti el népe érdeklődését, s csak így biztosíthatja fennmaradását.*”

42 A dolgozat elkészítésekor Pastyk László nagyszerű munkáját, a Herceg János értekező írásait egybegyűjtő sorozat eddig megjelent két kötetét (Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*. Összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta Pastyk László mgr. *Zavod za ud3benike i nastavna sredstva*. Beograd. 1999 [Első kötet]; 2001 [Második kötet] használtam. A vizsgált szövegek megjelenésének eredeti helyét és idejét közlöm, ugyanis a dolgozat szempontjából fontos az a kronológiai folytonosság, amiről a forrásmunka méltatásában Szeli István a következőképpen vélekedik: „*ez nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom kibontakozásának, története során váltakozó tematikai érdeklődésének, kapcsolataiban megfigyelhető orientációjának, hanem mindezen felül magának az írónak a fejlődésébe is betekintést enged, így aztán bizonyos értelemben irodalomtörténeti feladatot is magára vállal. Igen plasztikus képet nyújt például a két világháború közti irodalom couleur locale szemléletének a jegyében kibontakozó irányáról, annak geneziséről, változatairól, értelméről, indokoltságáról, a szellemi életünkben játszott tágabban értelmezett funkciójáról is. Ugyancsak megvilágosodnak előttünk írónknak a háborús évek, megpróbáltatások és kísértések ellenére is példamutatóan korrekt és toleráns nézetei s annak történelmi gyökérezete, majd a független szellemiséget képviselő írói álláspontja a háború utáni évek zsdanovi irodalompolitikájával szemben, s az annak maradványai ellen folytatott esztétikai-világnézeti küzdelmek idején.*” Szeli István: *Herceg János értekező prózájáról*. in. *Emlékezések könyve*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 2001. 126. o.

43 Else Feldmann: *Der Leib der Mutter* c. könyvéről

44 Utsi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1984

45 Maksay Albert: *A csend dalai*. in. *Híd*, 1928/5

46 *Kalangya*. 1943/2

47 „*Minthogy a művek esztétikai sajátosságai csak másodlagosan érdeklők, nem építi ki elemző eszközeinek, mércéinek rendszerét. Az esetek többségében írása összegező ítéletekből indul ki, majd néhány kifejtetlen irodalmi párhuzammal élénkítve a tartalomfelmondást, hangsúlyos »világnézeti« konklúzióval zárul.*” Utsi Csaba, i.m. 156. o.

48 1932. szeptember

49 Utsi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1984. 156. o.

50 *Hétről-Hétre*, 1934. április 14.

51 1934

52 *Kalangya*, 1935/2

53 *Kassák Lajos és a progresszív művészet*. *Kalangya*, 1935. december, 7. szám.

54 Herceg 1936 januárjától 1938-ig Budapesten élt.

55 *Emlékezés Jovánovich Leára*. *Kalangya*, 1940/7-8-9. sz.

56 1938/1

57 *Kalangya*, 1942/1-2

58 *Kalangya*, 1938/8-9

59 Toldi Éva: *Herceg János*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1993

60 idézi: *A délvidéki magyar irodalom kisebbségi évei. A visszatért Délvidék*. Bp. 1941.

61 *Kalangya*, 1943/4

62 Charles-Ferdinand Ramuz, 1878 – 1947, francia nyelven alkotó svájci regényíró

63 *Kalangya*, 1938/10

64 lásd Jovánovich Lea könyvét!

65 *Vojvodina Szemle*. 1940/11-12.

66 *Szenteleky szerepe*. *Kalangya*, 1940/7-8-9. sz.

67 Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. in: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, szerk. Görömbei András, Debrecen, 2000. 29-57.

68 Ebben az ismertetőjében is elsősorban politikai meggyőződése vezeti tollát, ugyanis a forradalmárok túlkapásaival szemben kell védelmébe vennie a szocialista forradalom szovjet valóságát.

69 A XVIII – XIX. században történő közeledés azonban soha nem hozott létre valamelyest is egységesnek mondható, úgynevezett jugoszláv irodalmat: a hasonló stílustörekvésekben megnyilvánuló egyesülési szándékot az első világháború húzta keresztül, majd a második világhétség után létrejött államformációban is gyorsan megkezdődött a köztársaságok bezárkózása, amit még a szlovének és a macedónok nyelvi elkülönöződése is tetézt. A nyelvi és kulturális közösségek szellemi élete a történelem által szinte mindig a különállás és a bezárkózás irányába haladt. Ennek veszélyességére – immár a nemzetiségi irodalmak szempontjából – Herceg egy 1966-os rádióbeszédében (*Nyelv és nemzetiség*) a következőképpen hívta fel a figyelmet: „*Mert egy nemzetiség csak egyféleképpen védekezhet a belülről meg-megszóllaló szirénhangok csábítása, a nacionalizmus ellen: ha nem a bezárkózást*

válaszja nemzetiségi életformának, de minden erejével küzd, hogy az a nyelvi sziget, amelyen él, bármilyen keskeny földnyelveken is, de elvezessen a népesebb közösségekbe. A kitérés az egyetlen egészséges megoldás vidéknek és nagyvilágnak, mai állapotában egyaránt, a magunk megmutatása, hogy »látva lássanak« bennünket s a hitünket, hogy egyet akarunk." Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*. Második kötet. *Zavod za ud3benike i nastavna sredstva*. Beograd. 2001. 390. o.

70 Születésének 150. évfordulójára a *Nyugalomban* írt tisztelgő sorokat. (1938. I. sz.)

71 *Cél és vallomás* című, terjedelmes önéletrajzi vallomásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a vajdasági magyar irodalomnak is egy Karadzicra lenne szüksége.

72 *Ivo Andrija novellái*. Kalangya. 1938. 8 – 9. sz.

73 Monográfusa, Toldi Éva ugyan rámutatott e program alkalmazásának hátulütőjére is: „*A helyi színek elméletének a követése, a couleur locale érvényesítése, a tájhoz való ragaszkodás, és a patriotizmus pozitív töltésűek lehetnének, kiválóan alkalmasnak bizonyulhatnának egy irodalom színpéneke ámyalására, ha programcikkeiben az író nem követelné kategorikusan az általános emberi kérdések feladását kizárólag a helyi gondok, észleletek javára.*” Toldi Éva: *Herceg János*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1993. 56. o.

74 Ugyancsak a monográfus észrevételezte, hogy: „*A regionalizmus legerősebben a tanulmányrovatban éreztette hatását. A tudományosság helyébe a sekélyesebb publicisztika kerül, s ebben megmutatkozik a koncepció negatívuma is: publicistákat alkalmaz a folyóirat a Bácska »tárgyi arculatának« a megrajzolásához, néprajzi gyűjtések és régészetről szóló szövegek látnak napvilágot a Kalangya-ban, sőt a numizmatika és a galambászat is a helytörténet ágazatai közé kerül; az írások színvonala sem kielégítő.*” Toldi Éva: *Herceg János*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1993. 62 – 63. o

75 Bori Imre: *Kekez Tuna*. Híd. 1989. 4. sz.

76 *Cél és vallomás*. Kalangya. 1938. 10. sz.

77 Herceg a Szerbiában uralkodó társadalmi viszonyokat az 1800-as évek végétől az 1900-as évek első harmadáig terjedően legalaposabban a Branislav Nušićról írt tanulmányában ábrázolta (*Híd*. 1950. 5. sz.), és itt a burzsoá polgári társadalom romlottságára, kétszínűségére, kegyetlen önzésére, butaságára és mindenáron meggazdagodási, érvényesülési vágyára hívta fel a figyelmet.

78 *Kalangya*. 1942. 9. sz.

79 Megjelent a *Székelyföld* és a *Debreceni Szemle* folyóiratokban, legutóbb az újvidéki *Híd* 2002 februári számában.

80 Idézi Pomogáts, *Híd*, 2002/2, 248. o.

81 uo. 249. o.

82 idézi Pomogáts, *Híd*, 2002/2, 254. o.

83 *Kisebbségben*. Németh László könyve. Kalangya. 1940. 6. sz.

84 Vitéz Feketekuty Béla dr.: *Jugoszlávia magyar szemmel*. Kalangya. 1940. 6. sz.

85 *Szenteleky szerepe*. Kalangya. 1940. 7 – 8 – 9. sz.

86 Ezeket a sorsfordító módosulásokat Herceg János nem csupán regényben, hanem értekező prózájában is megörökítette. A *Vázlatok egy életrajzhoz* című esszéjét például a következő poétikus bekezdéssel indította: „*Ott veszett el már valami az iskolapadban, ahol a Germinalt olvastuk, Szanint, Buffalo Billt és Nick Cartert, míg kopott, háború előtti zsakettjében a tanár le-föl sétált a teremben, és jobb híján frontélmé-nyeiről beszélt kidüllesztett mellel: hogy zsebórájával két olaszt vert agyon és hasonló hősi meséket. S később, amikor elhagytuk a latint, és helyette a cirill ábécét kezdtük tanulni, amikor elmerült Cicero, és felbukkant Nemanja Stevan, és amikor Japan Djurónál a kis gimnazisták féláron biliárdozhattak; amikor ugyanaz a zsakettes figyelmeztetett, hogy olyan magyar versek is vannak, amelyeket nem kell felmondani, de otthon, magánszorgalomból mindenki megtanulhatja őket; amikor a Pávó fiúkat kicsapták, mert egyik éjszaka festékes vödörrel járták be a várost, és a házak falára rápingálták a Szózat négy legszebb sorát. De ki látta akkor mindezt ennyire torzíva, és ki tudta közölni, hogy mire készülünk? Hiszen valójában semmire sem készültünk. Amivé lettünk, a véletlen segített hozzá, s amit akkor elvesztettünk, most kezdjük megtalálni.*” *Vojvodinai Szemle*. 1941. 2 sz.

87 *Német polgárság magyar földön*. Kalangya. 1942. 4. sz.

88 *Irodalmi társaság a régi Bácskában*. Kalangya. 1942. 9. sz.

89 vö. *Egy akol – egy pásztor*. Kalangya. 1943. 1. sz.

90 El egészen addig, hogy 1950-ben a magyartanároknak magyar irodalomtörténet híján Mladen Leskovac Petőfi-tanulmányát javasolja előkészületi anyagul. (*Egy vajdasági szerb író könyve*. Magyar Szó. 1950. január 22.)

91 *Magyar Csillag*. 1944. 4. sz.

92 Három évvel később, 1947-ben a *7 Napban* ugyanennek a szellemi együttcsendülésnek a visszhangját érzi kicsengeni, midőn Jugoszláviában Petőfi szerb fordításban jelenik meg, Magyarországon meg kiadják Ivan Goran Kovačević *Jama* című poémáját.

93 E kapcsolatok tudatosításában számos neves és névtelen segítő vett részt. A becsei Szulik József, aki a zombori *Bácska* 1890. és 1891. évfolyamában adott közre Branko Radieević magyarra fordított verseiből, a következőképpen indokolta e munkájának szükségét: „*a művelt magyar úriosztály becsmérlően néz a szerbre, melyet magánál alacsonyabb kulturális szinten állónak tart. Szerény munkálkodásommal intelligenciánknak ezen tévhitét kívánnám elmulasztani és bizonyítani, miszerint a szerb poéták művészete minden figyelmet megérdemel.*” Idézi Herceg: *Radieević versei magyar fordításban*. *Híd*. 1948. 3. sz.

94 idézi Herceg: *Jakov Ignjatovicia*. *Híd*. 1950. 6. sz.

95 „*Kosztolányi életművében csak itt-ott találjuk meg jellegzetes és félreérthetetlenül határozott körvonalait ennek a tájnak s az itteni embernek, az ő vidéke a magyar kisváros általános rajzához igazodik. Herczeg Ferenc a K. u. K. gyarmatosító politikájának »áldásait« hirdette egy vékonypénzű uralkodóréteg vidám históriáiban. Papp Dániel kezéből viszont túlságosan korán hullott ki a toll ahhoz, hogy alkotásaiban a »tündérlak« reálisabb alapot kaphatott volna. Csáth Gézáé megejtette az élet misztériumokkal telí ámyjátéka, tekintetét elhomályosította a morfium, Gozsdu Elek pedig a magyar fin de siècle utolsó mohikánjaként menekült riadtan a magányba a korforduló ellentmondásokról terhes új viharai elől.*” – állítja Herceg, és ezzel indokolja, hogy a vajdasági regionalitás előbb a szerb irodalomban bontakozhatott ki. (*Tavaszi temetés*. Magyar szó. 1958. jún. 29)

96 Szeli István: *Herceg János értekező prózájáról*. in. *Emlékezések* könyve. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 2001.

97 *Tavaszi temetés*. Magyar Szó. 1958. jún. 29

98 *A szülőföld és az ország változásai*. [1962.] in. *Hazuról*. Forum Könyvkiadó. Novi Sad. 1965.

99 Herceg a múlt század hatvanas éveiben – talán valami szocialista irodalompolitikából fakadó közmegegyezéstől vezérelve – pejoratív értelemben használja a regionalizmus terminust, noha szemléletbelileg éppen annak a megvalósulását ösztönzi. Ezekben az írásaiban mintha összetévesztette volna a provincializmust a regionalizmussal.

100 *7 Nap*. 1969. aug. 29.

101 *Nem vagyunk egyedül*. [1964.] in. *Hazulról*. Forum Könyvkiadó. Novi Sad. 1965.

102 Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1984. 27. o.